

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra sociální pedagogiky

Naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí

Diplomová práce

Jméno: Šárka Jirásková
Studijní program: N7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Sociální pedagogika
Forma studia: prezenční
Vedoucí: Mgr. Gabriela Caltová Hepnarová, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor: Šárka Jirásková

Studium: P18P0627

Studijní program: N7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální pedagogika

Název diplomové práce: **Naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí**

Název diplomové práce AJ: Fulfilling parental roles in a socially excluded surroundings

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce se zabývá problematikou naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí. Práce má teoreticko-empirický charakter. Definuje základní a dále související pojmy, popisuje problematiku sociálního vyloučení, naplňování rodičovských rolí a vliv prostředí na naplňování rodičovských rolí. Cílem praktické části je zmapovat subjektivní názory na rodičovské role v sociálně vyloučeném prostředí s využitím kvalitativní výzkumné strategie. Při tvorbě diplomové práce bude využito analýzy dokumentů, syntézy, polostrukturovaného rozhovoru a kvalitativní analýzy dat.

HAVLÍK, R.; KOŤA, J. Sociologie výchovy a školy. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.
KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická. Ostravská univerzita v Ostravě, 2014. ISBN 978-80-7464-490-0. KRAUS, B. Základy sociální pedagogiky. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3. MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. Sociologický časopis, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000. ISSN 0038-0288. MAREŠ, Petr. Sociologie nerovnosti a chudoby. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 248 s. ISBN 80-85850-61-3. SAMKOVÁ, Klára. Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů. 1. Blinkr, 2013. ISBN 978-80-87579-03-9.

Garantující pracoviště: Katedra sociální pedagogiky,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Gabriela Caltová Hepnarová, Ph.D.

Oponent: Mgr. Leona Stašová, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 6.11.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že diplomová (bakalářská, disertační, rigorózní) práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2017 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, disertačními a habilitačními pracemi na UHK).

V Hradci Králové dne

Podpis studenta

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Gabriele Caltové Hepnarové, Ph.D., za odborné vedení, konzultace a podnětné připomínky při vypracování této diplomové práce.

Anotace

JIRÁSKOVÁ, Šárka. *Naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2020. 82 s. Diplomová práce.

Diplomová práce se zabývá problematikou naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí. Práce má teoreticko-empirický charakter. Definiuje základní a související pojmy, popisuje problematiku sociálního vyloučení, naplňování rodičovských rolí a jaký vliv má na ně prostředí. Cílem praktické části je zmapovat subjektivní názory na rodičovské role v sociálně vyloučeném prostředí s využitím kvalitativní výzkumné strategie. Při tvorbě diplomové práce bude využito analýzy dokumentů, syntézy, polostrukturovaného rozhovoru a kvalitativní analýzy dat.

Klíčová slova: sociální vyloučení, rodičovské role, programy pomoci

Annotation

JIRÁSKOVÁ, Šárka. *Fulfilling Parental Roles in a Socially Excluded Environment*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2020. 82 pp. Diploma Degree Thesis.

The diploma thesis deals with an issue of fulfilling parental roles in a socially excluded environment. The thesis is both theoretical and empiric. It defines basic and related concepts, describes an issue of social exclusion, fulfilling parental roles and how influenced are these by the environment. The aim of the practical part is to map out subjective opinions on parental roles in a socially excluded environment using qualitative research strategies. The diploma thesis is based on a document analysis, synthesis, half-structured interview and a qualitative data analysis.

Key words: Social exclusion, parental roles, help programmes.

Obsah

Úvod.....	8
1 Sociální vyloučení	10
1.1 Prostorové vyloučení.....	14
1.2 Mechanismy sociálního vylučování.....	15
1.3 Situace v České republice	17
1.3.1 Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR.....	18
2 Rodičovská role	20
2.1 Rodina	20
2.2 Prostředí rodiny	21
2.3 Funkce rodiny.....	23
2.4 Multiproblémové rodiny	26
2.5 Rodičovské role.....	28
3 Programy pomoci – sociální služby, nestátní neziskové organizace.....	32
3.1 Formy a druhy sociálních služeb.....	32
3.2 Zásady pomoci ohroženým rodinám.....	33
3.3 Možnosti sociální práce.....	36
3.4 Nestátní neziskové organizace (NNO).....	39
3.5 Sociálně-právní ochrana dětí (SPOD).....	41
4 Výzkumný plán	44
4.1 Výzkumné otázky.....	44
4.2 Metoda sběru kvalitativních dat	46
4.3 Příprava a realizace výzkumu	47
4.4 Popis situace rodiny	48
5 Interpretace výchozích textů.....	50
6 Shrnutí výsledků výzkumu, diskuze	67
Závěr	73
Seznam použité literatury	75
Seznam příloh	82

Seznam obrázků

Obr. 1: Příčiny sociálního vyloučení (Švec, 2010).....	11
Obr. 2: Past sociálního vyloučení (Švec, 2010).....	17

Úvod

Diplomová práce se zabývá problematikou vyloučené lokality, rodiny a rodičovské role a sociální práce s rodinami žijícími v tomto prostředí. Toto téma jsem si vybrala z toho důvodu, že jsem zaměstnaná v neziskové organizaci, pracující s rodinami s dětmi ohroženými chudobou a také se často nacházejícími v sociálně vyloučeném prostředí. Jako sociální pedagožka jednoho z programů přicházím do styku jak s dětmi, tak s jejich rodiči a s jejich přístupem k výchově, vzdělávání a k dalšímu profesnímu uplatnění jejich dětí. Rodiny, které žijí v místním sociálním vyloučení, jsou tím bezpochyby determinovány a ovlivněn je jejich přístup k výchově.

Dle Matouška (2003) je život v sociálním vyloučení velmi stresující, protože přináší pocit, že člověk nemá ve společnosti platné místo, což se zákonitě odráží ve výchově a v naplňování rodičovské role. V České republice žije podle Analýzy vyloučených lokalit (2015) mezi 95 000–115 000 lidí v takovémto prostředí. Důvodů, proč se lidé v sociálním vyloučení ocitají, je celá široká škála. Podle Krebse (2005) jsou ale nejvíce ohroženy etnické menšiny, zdravotně postižení, migranti apod. Proto je tedy nutné propojit teoretická východiska v rámci sociální práce s ohroženými skupinami a sociálně vyloučené jedince či rodiny vrátit zpět do každodenního života, zlepšit jejich životní podmínky, podpořit rodičovské role. Sociální vyloučení je často provázeno nevyhovujícími životními podmínkami, chudobou, zadlužeností, užíváním návykových látek, v extrémních případech pácháním trestné činnosti a dalšími negativními jevy, které negativně ovlivňují rodinný život, zdravý vývoj dětí, partnerské vztahy i další vztahy v rodině. Je nutno přihlížet i k ostatním aspektům, jako jsou komunikace uvnitř rodiny, rozdělení rolí, a to nejen rodičovských, struktura a organizace rodiny (Backwith, 2015).

Cílem diplomové práce je popsat a analyzovat způsob života v sociálně vyloučeném prostředí, specifikovat pojmy rodina, rodičovská role, ale také služby, které jsou lidem v tomto sociálním prostředí poskytovány. Východiskem bude studium odborné literatury a dalších relevantních. Diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a na část výzkumného šetření. V teoretické části jsou definovány teoretické přístupy a termíny. Výzkumné šetření probíhá jak v rodině žijící v sociálně vyloučeném prostředí, tak také s odborníky, kteří s rodinou pracují.

Jsou k němu využity kvalitativní výzkumné metody, rozhovory, s jejichž pomocí se autorka práce snaží zjistit, jakým způsobem rodičovské role naplňuje rodič vychovávající děti v sociálně vyloučeném prostředí, jaké jsou jeho hodnoty a cíle výchovy a zda si v problémové situaci uvědomuje důležitost výchovy a nároky většinové společnosti na ni. Tyto odpovědi jsou porovnávány s odpověďmi odborníků, kteří jsou schopni se vzhledem k dlouhodobější spolupráci s rodinou k rodičovským kompetencím daného rodiče dle svého osobního pohledu a zkušenosti vyjádřit. Cílem výzkumné části práce je tedy analýza a popis okolností, které ovlivňují naplňování úkolů vyplývajících z rodičovské role v sociálně vyloučeném prostředí, a zodpovězení daných výzkumných otázek. Z teoretických poznatků získaných z odborných pramenů, z výsledků a vyhodnocení výzkumného šetření v praktické části práce bude poté vyvozen závěr.

Níže se práce zabývá sociálně vyloučeným prostředím na samém okraji společnosti, ve kterém někteří jedinci a celé rodiny i v současné moderní době ještě žijí. A právě proto je nutné jim poskytnout odpovídající pomoc a podporu při řešení jejich tíživé a často zdánlivě bezvýchodné situace.

1 Sociální vyloučení

Tato kapitola popisuje sociální a prostorové vyloučení. Snaží se o jeho definici a zahrnuje diskuzi zabývající se souvislostí mezi sociálním vyloučením a chudobu. Řada autorů, kteří se věnují této problematice, totiž upozorňuje na to, že nemusí jít vždy o společně se vyskytující jevy.

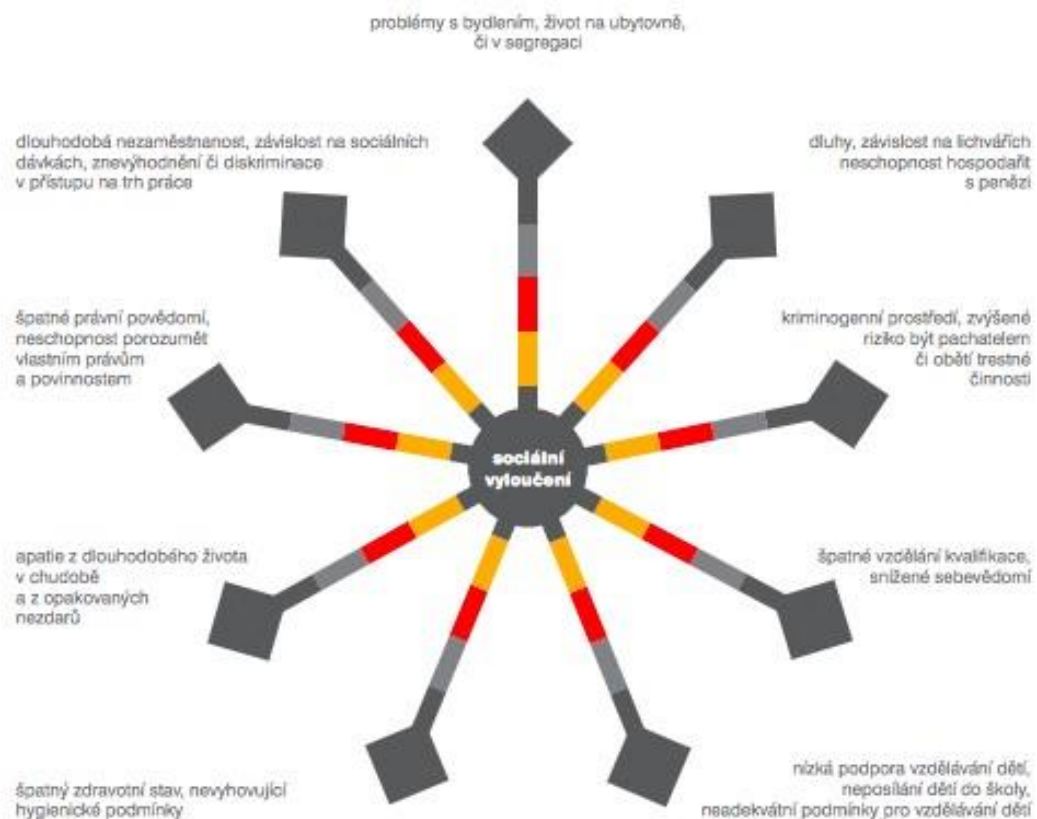
Sociální vyloučení, sociální exkluze je v dnešní době dle Mareše a Sirovátky (2008) popisována jako ohrožení integrity a sociální koheze dané společnosti a zpochybnění společné identity jejích členů. Sociální exkluze pak označuje proces, v němž jsou jedinci, celé sociální, ale třeba i etnické skupiny vytlačováni ze společnosti na její okraj, kde jsou často zcela izolováni. Identitu každého jedince určuje skupina, ve které žije (Mareš, Sirovátka, 2008). Navrátil (2003), Matoušek (2003) i Kaleja (2015) se ve svých publikacích shodují v názoru, že v případě sociálního vyloučení je možné hovořit o omezeném přístupu ke zdrojům, které jsou potřebné k tomu, aby jednotlivec, skupina nebo celé lokální společenství mohlo participovat na sociálním, ekonomickém, politickém a občanském životě společnosti. Může se například jednat o nedostatečný přístup k institucím zajišťujícím vzdělání, zdraví, ochranu a také základní blahobyt. Jinak řečeno jde o nerovný přístup k základním zdrojům společnosti, mezi něž patří zaměstnání, sociální ochrana, bydlení, zdravotní péče a vzdělání. Sociální vyloučení ale nelze vnímat jako problém pouze vyloučené skupiny, ale jde o problém celé společnosti, v níž k vyloučení dochází (Matoušek, 2003; Navrátil, 2003; Kaleja, 2015).

Za jednotlivce a skupiny nejvíce ohrožené sociálním vyloučením literatura považuje osamělé a mladé rodiče, dlouhodobě nemocné či zdravotně postižené jedince, dále také například lidi v důchodu. Jako samostatná skupina jsou uvedeny etnické a další menšinové skupiny (Navrátil et al., 2003). Ze zkušenosti sociálních pracovníků, kteří v sociálně vyloučené lokalitě působí, jsou velmi typickými obyvateli těchto míst příslušníci etnických menšin, matky samoživitelky, cizinci, mentálně postižení jedinci a lidé s velmi nízkým vzděláním. To potvrzuje výše zmiňované myšlenky, které byly interpretovány z prostudované literatury. Lidé v sociálním vyloučení mají oproti většinové společnosti jen velmi omezený přístup ke vzdělávání, pracovním příležitostem, zdravotní péči, volnočasovému vyžití. Změna jejich situace bývá velmi náročná, ne-li nemožná. Obtížné zlepšování životní situace lidí, kteří se ocitli na okraji většinové společnosti, bývá ještě ztíženo jejich celkově odlišným životním stylem

a celkovým nastavením. Například Gabal a Víšek (2010) toto tvrzení potvrzuje ve své publikaci, kde českou většinovou společnost vymezuje jako část lidí, jež je zaměřena na zaměstnání, mzdu a spotřebu vymezenou pracovními příjmy. Část druhou, takzvaně menšinovou, vymezuje jako lidi propadající se mimo pracovní trh, potýkající se s nezaměstnaností, jejichž život se pak může stát závislým na sociálních dávkách, půjčkách. Návrat na pracovní trh se časem stává čím dál náročnějším a složitějším (Gabal, Víšek, 2010).

Dle Piersona (in Navrátil, 2003) se sociální vyloučení projevuje v oblastech: příjem (nízký příjem), chudoba, omezení na trhu práce, řídké nebo žádné sociální sítě, nevyhovující bydlení a kontext lokality, vyloučení ze služeb. Chudoba a nízký příjem jsou úzce spojeny s nezaměstnaností a omezeným přístupem na trh práce. Důvodem může být neochota zaměstnat člověka s určitým etnickým původem nebo nízká kvalifikace a potřebná dovednost (Pierson in Navrátil, 2003). Následující obrázek znázorňuje příčiny vedoucí k sociálnímu vyloučení.

Obr. 1: Příčiny sociálního vyloučení (Švec, 2010)

Výše zmiňovaný Pierson spojuje sociální vyloučení a chudobu. Samotná chudoba má velké množství možných interpretací a není jednoduché ji jednoznačně vymezit. Krebs ji vymezuje následovně: „*Chudoba je spojována s hmotnou nouzí, deprivací, s vyloučením jedinců či určitých sociálních skupin od materiálních zdrojů*“ (Krebs et al., 2005). Tento pojem je často spojován s jinými druhy deprivací, mezi které patří faktor sociální, bytový, pracovní, zdravotní a další. Autor uvádí, že žít v chudobě znamená především deprivaci materiální (Krebs et al., 2005). V dělení chudoby se autoři Krebs et al. (2005) a Průdková a Novotný (2008) doplňují a chudobu dělí následujícím způsobem: chudobu subjektivní, objektivní, absolutní a relativní. Subjektivní chudoba je definována tím, jak se lidé cítí. Subjektivně se může cítit chudý kdokoliv, a to bez ohledu na příjmy nebo na životní standard. Jednou z možných příčin je to, že se jedinec srovnává s bohatšími lidmi, takže jejich vnímání vlastní chudoby je značně zkreslené. Jako objektivně chudého člověka považujeme toho, jehož příjem je nižší, než je státem stanovená hodnota chudoby, hodnocení probíhá zvenku a můžeme ho považovat za sociální konstrukt (Krebs et al., 2005, Průdková, Novotný, 2008). Hranicí objektivní chudoby je v naší zemi životní minimum, které je obecně nastaveno společností a nižší příjem se řadí do hmotné nouze. Absolutní chudoba je vyjadřována tím, že jedinec nemá dostatek prostředků k zajištění přežití. V našich podmínkách se s tímto setkáváme výjimečně, týká se to spíše lidí v rozvojových zemích, ti mohou mnohdy tvořit až většinu populace v těchto zemích. Relativní chudoba je určena vzdáleností od průměrného standardu života. Prevence a řešení chudoby jsou považovány za výraz vyspělosti a humanity společnosti. Participovat by měl samozřejmě stát, ale především samotní chudí (Průdková, Novotný, 2008).

Zda je chudoba a sociální vyloučení jev, který se vyskytuje společně, nebo zda jde o samostatné jevy – také touto otázkou se zabývají někteří autoři ve svých publikacích. Dle Krebse et al. (2005) mezi sociálním vyloučením a chudobou může, ale také nemusí být souvislost. Je možné se dostat do jedné, nebo do druhé situace samostatně, ale lidé se velmi často setkají s těmito jevy spojitě (Krebs et al., 2005). Matoušek (2003) a podobně také Průdková (2008) uvádějí, že chudoba je fenoménem naší společnosti, je v naší zemi podobně jako v dalších zemích jednou z možných z příčin sociálního vyloučení. Sociální vyloučení a chudobu do souvislosti dávají tím, že lidé žijící ve vyloučení jsou odsouzeni do jisté míry žít v chudobě, bez účasti na vzdělávání u mladých lidí, bez podílu na trhu práce, v nevyhovujících bytových podmínkách,

obvykle v izolaci nebo ve skupině podobně situovaných lidí (Matoušek, 2003; Průdková, Novotný, 2008). „Podíl osob ohrožených chudobou nebo sociálním vyloučením v České republice činí 14,6 procenta. Česká republika je sice pod průměrem evropské osmadvacátky, který je 24,7 procenta, nicméně ani to není důvod k přehnanému optimismu. Ohroženo chudobou či sociálním vyloučením je v celém Česku přibližně 1,5 milionů lidí, a z toho téměř 100 tisíc dětí do šesti let a bezmála 180 tisíc lidí starších 65 let“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2015).

Chudoba úzce souvisí s vysokou zadlužeností jedinců i celých rodin, kdy je v mnoha případech nutná odborná pomoc a podpora, jak danou situaci řešit a vyřešit, aby rodina dále mohla fungovat a nestrádala v oblasti základních lidských potřeb. Problémem pro sociální pracovníky může být velká nepřehlednost, netransparentnost a nízká ochota sdílet veškeré informace, které jsou k řešení dluhové problematiky potřebné. Často je možné setkat se s tím, že i přes potřebu pomoci jsou lidé ochotni sdílet pouze omezené množství informací. Ti, kdo žijí v sociálním vyloučení a potýkají se s chudobou, jsou většinou zvyklí si své soukromí chránit a sdělovat pouze informace nezbytné pro řešení momentální situace. Život v takovéto lokalitě má svou hierarchii, lidé žijí podle nepsaných pravidel, do nichž se z vnějšího prostředí těžko proniká. Pracovník si nemůže být ve většině případů jistý, zda zná podstatu a přesný stav klientova problému.

Je zřejmé, že sociální vyloučení je negativním jevem současné společnosti, je jednou z možných příčin, či důsledkem nefungujících vztahů, nefunkčních rodin, neplnění rodičovských rolí. A jak těmto negativním jevům předcházet? Je to zejména úkol pro osvětu a kvalitnější informovanost široké veřejnosti o sociálně-patologických jevech, ale také o možnostech řešení svízelných životních situací. Neméně důležitým úkolem je práce s dětmi a mládeží z hlediska odpovědného přístupu v rámci partnerských vztahů, přípravy na založení rodiny, na rodičovství. Je lépe problémům předcházet, než je později řešit.

V následující podkapitole se budeme zabývat prostorovým vyloučením, tj. koncentrací vyloučených osob a vyloučením určitých charakteristických území.

1.1 Prostorové vyloučení

Jak už bylo uvedeno, sociální vyloučení má mnoho podob a příčin. Jedním ze znaků, který je viditelný, je vyloučení prostorové neboli fyzické. Prostorové vyloučení dle Mareše (2006) můžeme dělit na dva typy, které se od sebe liší. Prvním typem je koncentrace vyloučených osob, druhým typem potom vyloučení určitých území v důsledku jejich charakteristik.

Koncentrace vyloučených:

- O koncentraci vyloučených mluvíme v případě, kdy se v určitých místech a oblastech vyskytují lidé, kteří vykazují známky rizikového chování. Do takového rizikového chování lze zahrnout například kriminalitu, život ve špatných podmínkách, nedostatečnou dopravní strukturu či nekvalitní občanskou vybavenost například v oblasti školství, zdravotnictví a podobně. Lidé jsou omezeni na lokální trh práce, který bývá většinou nevýhodný, ztrácejí kontakt s okolím, nemají vzory jednání ve většinové společnosti.

Vyloučení území, jako důsledek jejich charakteristik:

- V tomto případě se jedná o vyloučení, kdy jedinci, rodiny, skupinky lidí jsou součástí určitého území nebo určité komunity. Nedostatek, který se zde vyskytuje, není způsoben osobními zdroji lidí, ale spíše nedostatečným vybavením těch, kdo v dané komunitě žijí. Může jít například o nedostatek škol, nedostatek lékařské péče či nedostatek dopravy do tohoto místa (Mareš, 2006).

Je však nutné věnovat největší pozornost právě nefungujícím či rizikovým rodinám a rodinám ohroženým. Obyvatelé sociálně vyloučených lokalit, a to včetně rodin s dětmi, se stávají v mnoha případech oběťmi kriminality. V rámci prováděných výzkumných šetření je pozornost věnována např. viktimizaci, tedy procesu, během kterého vzniká někomu újma v důsledku jednání (anebo nejednání) jiných osob, anebo diskriminaci a dalším negativním jevům dneška (Toušek et al., 2018).

Mnoho rodin se dostává do krizových situací, kdy je důležitá tzv. krizová intervence, hledání řešení z krizové a nepříznivé sociální situace. Každý sociální pracovník pracuje odlišným způsobem a využívá různé metody v různém kontextu. Příběhy jedinců i celých rodin jsou odlišné a vyžadují odlišný a individuální přístup.

Každý příběh je originální a většinou neexistuje pouze jediné řešení. Nepříznivá životní situace může potkat každého z nás. Příčin může být celá řada, např. úraz v rodině, zdravotní postižení, trvalé následky nehody či úrazu, závažné onemocnění, rozpad rodiny. Ne vždy jedinec či rodina nastalou situaci zvládnou, v mnoha případech je nutná odborná pomoc a odborné poradenství (Brož et al., 2015).

Předmětem další podkapitoly práce jsou mechanismy sociálního vyloučení.

1.2 Mechanismy sociálního vylučování

Následující podkapitola popisuje mechanismy sociálního vylučování, které mohou být příčinou sociálního vyloučení. Mezi základní mechanismy sociálního vylučování Mareš (2006) ve své publikaci uvádí tyto mechanismy:

- Odmítání majoritou: majorita odmítá hromadně přijmout kulturní, náboženské či jiné minority.
- Odmítnutí integrace: jednatel či celá minorita se odmítají zapojit, integrovat a vytvářejí skupiny uzavřené jak kulturně, tak například také jazykově.
- Osobní charakteristiky: osobní charakteristiky jak minoritních, tak majoritních obyvatel jsou nekompatibilní. Může jít o nedostatečný kapitál minority. Tento kapitál může být kulturní, ekonomický či sociální. Tyto rozdíly jsou pak považovány buď jako defektivnost osobnosti nebo také strukturální faktory.
- Strukturální faktory: brání minoritám integrovat se do majoritní společnosti bez ohledu na jejich snahu. Příčinou mohou být velké nerovnosti, povaha trhu práce, na který jsou odkázáni, nebo občanská vybavenost (Mareš, 2006, s. 6).

Stejně tak o mechanismech sociálního vyloučení nebo sociálním vylučování píše Šimíková et al. (2005), je vnímá jako neustálý proces, nikoliv jako konečný stav. Jsou to skutečnosti, které spolu navzájem souvisí, a proto se hovoří o tzv. bludném kruhu sociálního vyloučení. Negativní situace v jedné oblasti života má vliv i na oblasti další, poté má vliv na celkovou životní úroveň a životní styl. Vždy jde o propojení strukturálních, systémových a individuálních faktorů. O bludném kruhu neboli pasti sociálního vyloučení píše také Švec (2010) – obrázek níže.

Za strukturální faktor sociálního vylučování je považována především sociálně ekonomická reforma z roku 1989. „*Všichni v ní něco získali i ztratili, někteří však více získali, jiní naopak ztratili. Mezi kategorií, která spíše více ztratila, patří právě romská komunita*“ (Šimíková et al., 2005). Strukturální změny, které byly touto reformou učiněny, působí nepříznivě na romskou komunitu. Myšleny jsou změny v oblasti trhu práce, ekonomiky, sociálního systému a bydlení. Došlo k redukci průmyslové produkce, ukončování továrního provozu, kde byli do té doby příslušníci romské komunity zaměstnáváni jako méně kvalifikovaná pracovní síla. Byli tedy propouštěni v první vlně. V sociální reformě byl zaveden institut životního minima a chudoba byla legitimizována. Objevila se zde také vertikální chudoba, která systematicky postihuje určité sociální kategorie, např. zdravotně postižené, ženy s dětmi, starší osoby, ale také příslušníky romské komunity (Šimíková et al., 2005).

Jak již bylo uvedeno, Šimíková et al. (2005) mluví o tzv. bludném kruhu sociálního vyloučení. O stejném mechanismu píše i Švec (2010), který tuto situaci nazývá „pastí sociálního vyloučení“. Lidé si v rámci sociálního vyloučení osvojují specifické vzorce chování, které jim poté znemožňují úspěšné začlenění zpět do společnosti většinové. Proto se většinou bez cizí pomoci nejsou schopni do života většinové společnosti vrátit. Pro ilustraci „pasti sociálního vyloučení“ je přiložen obrázek od Švece (2010).

Obr. 2: Past sociálního vyloučení (Švec, 2010)

Situaci z hlediska sociálního vyloučení v České republice je věnována další podkapitola práce.

1.3 Situace v České republice

Krebs et al. (2005) ve své publikaci uvádí, že dle průzkumu, který zkoumal rozsah a průběh sociálního vylučování v Evropě, bylo zjištěno, že jsou u nás ohroženy převážně stejné skupiny obyvatelstva jako v ostatních evropských zemích. Jak je již v práci uvedeno, jedná se především o etnické menšiny, zdravotně postižené, migranty apod.

Jako samostatnou skupinu autor označuje romské etnikum, které má ve většinové české společnosti nízkou sociální úroveň. Důvody mohou být nízká vzdělanost, vysoká míra nezaměstnanosti, kriminalita, drobné krádeže a další (Krebs et al., 2005). Romové mají tendenci se koncentrovat v jednom místě z důvodu sestěhování se kvůli levnějšímu bydlení. Dalším důvodem může být snaha většinové společnosti o jejich vytlačení z určitých lokalit. V České republice ale nemůžeme mluvit o romských osadách (které můžeme vidět například na Slovensku), které by byly zcela uzavřené, bez jakékoliv infrastruktury a vybavenosti (Mareš, 2006).

Již výše byla zmiňována romská otázka, kdy Romové žijí v sociálně vyloučených lokalitách. Tuto otázku ale nelze bez pochopení a zmapování komplexní romské problematiky vyřešit, nelze najít reálná východiska pro soužití této menšiny a majoritní společnosti a není možné porozumět konfliktům, k nimž dochází. Přesto je možné říct, že romské rodiny drží pospolu, i když i v této komunitě dochází často k neplnění rodičovských rolí, respektive k jejich nenaplnění (Samková, Kučera, 2011).

Osvojené vzorce chování garantují Romům jejich duševní integritu, a to i za cenu sociálně-patologického chování, které je drží v sociální izolaci. I když je romská otázka často diskutovaným tématem, nedaří se tuto menšinu integrovat do většinové společnosti, ale v této komunitě se často poskytuje sociální poradenství a sociální služby SPOS. Je tedy nutné hledat příčiny a důvody dosavadního neúspěchu v řešení této složité otázky (Samková, Kučera, 2011). Na tento fakt navazuje také další publikace, kde autoři tvrdí, že romská komunita žije převážně v sociálně vyloučených lokalitách, je zde odlišná kultura, odlišné životní hodnoty a integrace do většinové společnosti se nedaří. Mnozí považují tuto komunitu za nepřizpůsobivou, rodinné vazby zde však bývají pevné, je však nutné s romskými rodinami pracovat (Doubek, Levínská, Bittnerová, 2015).

1.3.1 Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR

Jak uvádí analýza sociálně vyloučených lokalit, v České republice se počet lidí žijících v sociálně vyloučených lokalitách pohybuje mezi 95 000–115 000 osob. Celkem bylo ve 297 městech a obcích identifikováno 606 sociálně vyloučených lokalit a přibližně 700 ubytoven. Nejvíce sociálně vyloučených je možné identifikovat v Ústeckém a Moravskoslezském kraji. Sociálně vyloučené lokality nebývají jedním větším místem, ale rozpadají se do většího počtu menších celků. Sociálně vyloučení se stěhují nebo jsou stěhováni do více odlehlých obcí, což je jeden z důvodů, proč u nás přestává mít vyloučení městský charakter. V odlehlých oblastech vznikají sociálně vyloučené lokality s nižší hustotou, ale s větší celkovou rozlohou než v městských lokalitách. V České republice přibývá lokalit, kde Romové netvoří většinu obyvatel. Tyto lokality však stále zůstávají v menšině. V lokalitách přibývají obecně chudí, velmi často nezaměstnaní lidé a také zde přibývá seniorů z majoritní populace (Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2015).

Podíl nezaměstnaných v sociálně vyloučených lokalitách je v průměru přibližně 80–85 %. Nejvyšší průměrnou nezaměstnanost vykazovaly obce v Moravskoslezském, Ústeckém, Karlovarském a Olomouckém kraji. Naprostá většina dospělých obyvatel sociálně vyloučených lokalit dosáhla maximálně základního vzdělání. Velký vliv na pozdější školní úspěšnost dětí ze sociálně vyloučených lokalit má docházka do mateřských škol. Domácnosti v sociálně vyloučených lokalitách jsou hůře vybaveny pro přípravu dětí na školu. Celkem 22 % všech žáků, kteří vyrůstají v prostředí sociálně vyloučených lokalit, je vzděláváno v silně etnicky homogenních školách (Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2015).

Výše uvedené kapitoly byly věnovány důležitým pojmům a charakteristikám z hlediska sociálního vyloučení, jeho mechanismů, práce s lidmi v sociálním vyloučení a stavu v České republice. Ve druhé kapitole práce bude pozornost věnována rodičovské roli a jejímu naplňování.

2 Rodičovská role

V předchozí kapitole se práce zabývala především chudobou, sociálním vyloučením, jeho mechanismy a práci s lidmi nacházejícími se v sociálně vyloučeném prostředí. Následující kapitola se zaměří na pojmy, jako jsou rodina, rodičovské kompetence a popis rodičovské role v sociálně vyloučeném prostředí, které je k tématu práce nezbytně nutné zpracovat.

2.1 Rodina

Rodina může být definována například jako „*malá primární společenská skupina, založená na svazku muže a ženy, na pokrevním vztahu rodičů a dětí či vztahu jej substituujícím (osvojení), na společné domácnosti, jejíž členové plní společensky určené a uznané role vyplývající ze soužití a na souhrnu funkcí, jež podmiňují existenci tohoto společenství a dávají mu vlastní význam ve vztahu k jedinci i celé společnosti*“ (Dunovský et al., 1999, s. 91).

Vágnerová, Duka, Kohoutová (2012) uvádí, že rodina působí jako nejvýznamnější sociální skupina, v níž jsou její členové ve vzájemné interakci. To znamená, že se vzájemně musí přizpůsobovat a tím se významně ovlivňují. Stejně tak Matějček (1994) ve své publikaci zdůrazňuje, že rodina je nejdůležitějším modelem mezilidských vztahů, které si dítě ponese dál do života. Díky vzorům z rodiny dítě bude hodnotit ostatní vztahy ve svém životě, do nichž bude vstupovat. Vágnerová, Duka, Kohoutová (2012) také uvádí, že dítě v rodině nabývá především základních zkušeností, jež do budoucna ovlivňují způsob, jak bude dítě reagovat na podněty, které v průběhu života přicházejí. Rodina by měla fungovat jako citové ukotvení plné jistoty a bezpečí. Dítě je ovlivněno biologickým i sociálním aspektem a jeho vývoj dítěte je do značné míry závislý na vzdělání a intelektu rodičů (Vágnerová, Duka, Kohoutová, 2012; Matějček, 1994).

Podle Matouška (2003) je v užším, tradičnějším pojetí rodina skupina lidí spojená pouty pokrevního příbuzenství nebo právních svazků (sňatek, adopce). Matoušek, Pazlarová (2010) ve své další publikaci uvádí, že sňatek ani v církevní podobě nepředstavuje dostatečnou garanci trvalosti soužití. Proto zdůrazňuje rodičovství jako významnější rodinný vztah než partnerství, protože není možné jej zrušit.

Upozorňuje také na větší množství forem rodinného soužití, zahrnující od biologických po legalizované vztahy mezi dospělými a dětmi. Rodina tím dle autora dostává příliš široký a neostrý význam (Matoušek, Pazlarová, 2010).

Mezi tradiční funkce rodiny patří dle Možného (2006) funkce reprodukční, socializační, pečovatelská, ochranná, ekonomická a emocionální (Možný, 2006).

Rodiče v rodině vzhledem ke svým vlastnostem, dovednostem, schopnostem a osobnostními charakteristikám utvářejí příklad výchovného stylu a rodinného klimatu. Tyto oblasti poté dále ovlivňují chod a fungování rodiny, určují výchovný styl a hodnotový systém. Rodiče by měli zajistit především optimální rozvoj dítěte a naplňovat jeho základní potřeby v oblasti biologické, psychické, sociální a vývojové (Lovasová, 2006).

Matoušek (2003) popisuje konkrétněji naplňování rodičovského vztahu takto: láskyplný vztah pečující osoby, schopnost stanovovat dítěti meze, hranice, monitoring ve smyslu povědomí o aktivitách dítěte, vytvoření stabilního a stimulujícího prostředí a zajištění fyziologických potřeb dítěte (Matoušek, 2003).

Definice a rozdělení funkcí, které by měla rodina naplňovat, je velké množství. Je ale zřejmé, že rodina byla a dosud je základní jednotkou naší společnosti. Mělo by jít o místo, kde bude vládnout pohoda a porozumění, kde budou děti vychovávány s láskou a respektem. Rodina by měla být pro každého jejího člena domovem, útočištěm a oázou klidu, jistoty a bezpečí, ale také místem vzájemné úcty, komunikace. V naší době a v našich podmínkách se dá ale tvrdit, že ne každá rodina je funkční, ne v každé rodině panuje harmonické rodinné prostředí. Tématu prostředí rodiny je věnována následující podkapitola práce.

2.2 Prostředí rodiny

Prostředí rodiny neznámá rozhodně pouze prostorové uspořádání a řešení místa, kde rodina žije. Je to zároveň otázka počtu jejích členů, jejich vzájemných vztahů a ukotvení každého jedince. Rodina je prostředí, ve kterém se dítě vyvíjí a socializuje, rodina ovlivňuje jeho další životní kroky a postavení. Díky rodičům, jak již bylo výše zmíněno, nabývá dítě v rodině základní hodnoty, postoje ke světu i ke své slastní osobě.

Dítě se zde učí návykům například v rámci trávení volného času, přístupu ke vzdělání či zaměstnání, výchově dětí či partnerství.

Procházka (2012) ve své publikaci uvádí, že prostředí rodiny je spojováno s jakýmsi prostorem. Myšlen je tím byt či dům nebo jakýkoliv jiný prostor, ve kterém se vychovávají děti nebo kde se tvoří celek rodiny. Jedná se o prostor, ve kterém se rodina vytváří, rozšiřuje a postupem času také mění. Na vytváření rodinného prostředí se podílí děti, jejich rodiče, popřípadě prarodiče. Rodina a rodinné prostředí má primární a nezaměnitelnou funkci socializace, která je ovlivněna citovými vazbami a rolemi, které rodina obsahuje a uznává (Procházka, 2012).

Kraus (2014) dělí rodinné prostředí vzhledem k vývoji dítěte do tří oblastí. Jedná se o oblast demograficko-psychologickou, materiálně-ekonomickou a kulturně-výchovnou (Kraus, 2014). Demograficko-psychologické podmínky rodinného prostředí obsahují celkovou strukturu rodiny. Jedná se o působení otcovské, mateřské, sourozenecké, zahrnovat sem může i působení prarodičovské. V této oblasti jde o vnitřní stabilitu rodiny, která vytváří základnu pro harmonickou a podnětnou rodinnou atmosféru, ať už se jedná o rodinu úplnou, neúplnou, s různým počtem dětí, různými vztahy a vazbami v rodině. Do materiálně-ekonomických podmínek patří například otázka zaměstnanosti rodičů, styl a úroveň bydlení, s tím souvisí také vybavenost domácnosti, status a postavení, které rodina zaujímá. Tato oblast zahrnuje materiální podmínky pro zájmovou činnost dětí, pro sportovní aktivity, pro přípravu dětí do školy apod. Poslední oblastí je oblast kulturně-výchovná. V ní se objevují znaky hodnotové orientace a vzdělání rodičů, do jaké míry je prostředí pro dítě bohaté na podněty důležité pro jeho vývoj (pedagogizováno) a celkový životní styl rodiny především vzhledem k trávení volného času (Kraus, 2014).

Je předmětem a úkolem sociální práce a sociálních služeb, aby prováděli sociální pracovníci. Hodnocení rodin a toho, nakolik je prostředí rodiny pro dítě příznivé, nebo nepříznivé, je předmětem a úkolem sociálních pracovníků působících v sociálních službách. Proto je nutné jejich neustálé vzdělávání, aby se seznamovali s novými přístupy a metodami při práci s rodinou, ale také se změnami její podoby, s využitelnými obecnými teoriemi rodiny, s relevantními současnými názory na rodičovství, na partnerství a sourozenectví a také s teritoriálním chováním rodiny, s jejím ekonomickým chováním a s vnějšími vztahy rodiny (Matoušek et al., 2014).

Existují různé normy a postupy pro hodnocení vývojové úrovně dítěte a uspokojení jeho potřeb, různé postupy plánování práce s dítětem a rodinou, zahrnována je sem také ústavní péče a náhradní rodinná péče. Sociální oblast úzce souvisí s oblastí psychologie, pedagogiky, psychiatrie, pediatrie, ale také se soudy apod. Dítě může být ohroženo špatným zacházením ze strany rodičů anebo ostatních blízkých osob a hodnocení prostředí rodiny sociálními pracovníky má ukázat, nakolik je toto prostředí pro dítě vhodné, nebo nevhodné. Na práci s dětmi v ústavních zařízeních, na pěstounskou péči a práci s ohroženými dětmi se zaměřuje sdružení Člověk hledá člověka (Matoušek et al., 2014).

Každá rodina by měla plnit své funkce, každý člen rodiny má svou roli, kterou v rodinném prostředí a v rámci rodiny zastává. Funkcemi rodiny se zabývá následující podkapitola 2.3.

2.3 Funkce rodiny

Různí autoři nazývají funkce rodiny různými názvy, jejich popis se ale příliš neliší. Pro potřeby této práce byl zvolen popis funkcí rodiny z publikací Kraus et al. (2001) a Havlík, Koťa (2011).

- Biologicko-reprodukční funkce – zde je rodina nezastupitelná pro celou společnost z důvodu zachování lidské populace. Dále je také velmi důležitá pro vývoj jedince. Samotný stát by měl vnímat jako důležité, aby se rodil optimální počet dětí. V jeho kompetenci je také zasahovat do této funkce celou řadou sociálních opatření, jako jsou například příspěvky či sociální dávky. Kraus (2014) uvádí, že je v posledních letech zřetelný úbytek dětí ve vyspělých zemích. Důvodem může být fakt, že dítě bývá pojímáno jako překážka při vlastní seberealizaci rodičů (Kraus, 2014).
- Sociálně-ekonomická funkce – všichni členové rodiny, u kterých je to již z pohledu věku přípustné, by se v rámci výkonu své profese měli zapojit do vývoje ekonomického systému společnosti a sami se stát nepostradatelnými spotřebiteli (Kraus, 2014). Funkce je sice zaměřeno na ekonomiku společnosti, ale stěžejním úkolem je hmotné zajištění členů rodiny, v první řadě dětí (Havlík, Koťa, 2011).

Jedná se především o odpovědnost rodičů za naplňování této funkce v podobě materiálního a hmotného zabezpečení. Rodiče by mimo jiné měli dětem zabezpečit plnohodnotný a zdravý vývoj v dětství a dospívání (Havlík, Kořa, 2011).

Kraus (2014) uvádí ještě jako další funkce:

- Funkci ochrannou – tato funkce je důležitá pro všechny členy rodiny. Dříve částečně tuto funkci naplňoval stát v podobě léčeben, ozdravoven apod. V dnešní době se většina kompetencí přesunula na rodinu, která se musí do těchto aktivit více zapojovat.
- Socializačně-výchovná funkce – rodina jako první skupina plní i socializačně-výchovnou funkci. Jedná se o první interakci s lidmi, kterou dítě zažívá. Rodina je místo, kde se děti učí normám, hodnotám, dále si osvojují návyky, vzorce chování a připravuje dítě na vstup do společenského života. I to se dle Krause (2014) vzhledem k delšímu soužití generací mění. Rodina by měla být předlohou pro role muže a ženy, které jsou významné pro založení prokreační rodiny.

Pokud se v rámci socializačně-výchovné funkce vyskytne problém, kvůli kterému není možné tuto funkci naplňovat, podle Dunovského (1986) lze rozlišit tyto situace:

- Rodiče se nemohou starat o dítě: důvody této poruchy mohou být přírodní (katastrofy), být fungování ve společnosti (války, hladomor). Mezi poruchy rodinného systému patří nezaměstnanost, rozpad rodiny, velký počet dětí nebo zásadní změny v životě členů rodiny samotných členech rodiny (smrt, invalidita apod.).
- Rodiče se nedovedou starat o dítě: problémy jsou zde především v rodinném systému a v rodičích samotných, tj. samotní rodiče nedovedou zabezpečit základní potřeby dítěte. Důvodem může být jejich nezralost, případně nízký věk. Dále nejsou rodiče schopni se vypořádat s problémy (handicapované dítě, rozvod, ztráta partnera). V určitých extrémních situacích rodiče o dítě ztratí zájem úplně.
- Rodiče se nechtějí starat o dítě: Sem řadíme velkou spoustu poruch, například může jít o poruchu osobnosti, o disharmonický vývoj, o různé typy psychopatií, jež vedou k tomu, že se rodiče odmítají o děti starat, jsou pro ně důležité jiné hodnoty.

Dunovský (1986) poruchy těchto funkcí vysvětluje takto: „*Pramení z chyb v jednotlivých člancích systému jednotlivec – rodina – společnost a v jejich vzájemné interakci. Důsledky se pak promítají do všech složek tohoto systému. Poruchy mohou být vázány na jednu, několik či všechny čtyři základní funkce rodiny.*“

Poslední dvě funkce jsou:

- Rekreční a emocionální – rekreační funkce by se měla týkat naplňování volného času, odpočinku. Dětem zprostředkovává především zábavu a relaxaci společně se zbytkem rodiny. Emocionální funkce je dle Krause (2014) jediná a nezastupitelná. Poskytuje dítěti citové zázemí, lásku a pocit bezpečí. Dle autora přibývá rodin, které tuto funkci vůbec neplní, nebo se setkávají s problémy při jejím plnění. Příčinou mohou být rozvody a zaneprázdněnost rodičů (Kraus, 2014). Pokud není emocionální funkce uspokojována, tzn. že nejsou vybudovány pevné vazby mezi rodiči a dětmi či nejsou dostatečně rozvíjeny psychické schopnosti, může neuspokojování této funkce vést až k dětské deprivaci.

V rámci sociálně vyloučeného prostředí bývá problematicky naplňována zvláště ekonomická a sociálně-výchovná funkce (Kolaříková, 2015).

Typologie rodiny z pohledu funkčnosti

Rodinné prostředí může být rozděleno dle různých typů poruch. Dunovský (1986) rozdělil rodiny podle následujících kritérií. Prvním typem je **funkční rodina**, která by měla zajistit vývoj dítěte bez zásadních poruch. Sobotková (2001) mezi znaky fungující rodiny řadí převážně kladné emoční klima, kde si členové vyjadřující podporu a radost z bytí spolu, jsou spolu solidární, vzájemně se spontánně dotýkají. Jako další typ Dunovský (1986) uvádí **rodinu problémovou**, ve které se vyskytuje jedna nebo více závažnějších poruch. O jejich stranění se rodina v některých případech zvládne postarat sama nebo s menší pomocí okolí. Třetím typem je **rodina dysfunkční**, ve které se projevují vážnější poruchy některých, nebo dokonce všech funkcí rodiny. Tyto poruchy jsou ohrožující, nebo dokonce poškozující obzvláště vývoj dítěte, ale i rodinu jako celek. V této fázi již rodina není sama schopna řešit jednu nebo více poruch, je tedy nezbytné zde realizovat určitá opatření přicházející z vnějšího prostředí. Jako poslední je autorem uváděna **afunkční rodina**, která již neplní ani své základní úkoly a dítěti

tedy reálně hrozí poškození a ohrožení závažným způsobem. Zde se odebrání dítěte z původní rodiny a jeho umístění do rodiny náhradní uvádí jako jediné pro dítě prospěšné řešení (Dunovský, 1986). O dysfunkčních rodinách píše také Matějček (2015). Ve své publikaci uvádí, že je mnoho rodin nefunkčních neboli dysfunkčních, které neplní své základní funkce. Dětská psychika je křehká, dítě potřebuje mnoho věcí, ze všeho nejvíce však jistotu ve vztazích ke svým lidem, k rodičům, ale také k sourozencům, k prarodičům a ostatním blízkým. Život přináší mnohé rizikové situace, úzkost, strach i obavy, význam má jak v životě rodičů, tak i v životě rodiny časová perspektiva, tj. minulost a budoucnost. Výchova dětí je často náročná, a ne každý rodič je na svou rodičovskou roli dobře připraven (Matějček, 2015).

2.4 Multiproblémové rodiny

Multiproblémové rodiny mohou řešit například tyto oblasti problémů: dlouhodobá nezaměstnanost, duševní a tělesná onemocnění, delikventní chování dětí, rodičovské konflikty, mezigenerační rozpory, zneužívání omamných látek apod. Jednou z reakcí práce s rodinou, u které se vykytuje více takovýchto problémů, bývá pocit zahlcení, pokus o zahájení okamžité nápravy. Často se dle Berga (2013) rodina zahlcuje různými programy pomoci pod heslem „čím více a rychleji, tím lépe.“ Důležitý je reálný postup a splnitelné cíle. Pokud je klient přehlacen službami, mohou si tyto vzájemně protirečit, krýt se a tak dále. Nebezpečí zde také spočívá v riziku, že pracovník začne jednat za klienta, protože on by takové množství úkolů sám nezpracoval (Berg, 2013).

Typické problémy multiproblémových rodin:

V této části budou vyjmenovány nejčastější problémy multiproblémových rodin a způsoby práce na odstranění těchto problémů. Informace jsou čerpány z dokumentu Ministerstva práce a sociálních věcí (Vítková Rulíková, 2009).

- Neplacení a dluhy: Častým problémem bývá neplacení například nájemného, stravného ve škole a školce, dluhy za popelnice, na zdravotním pojištění. Pomoci může vytvoření splátkového kalendáře a jeho dodržování.
- Efektivní využití příjmů: Pokud jsou příjmy dostatečné, ale klient neumí efektivně hospodařit, je možností trénovat nácvik hospodaření s klientem s cílem zvýšit jeho schopnost efektivně nakládat se svými příjmy (finanční gramotnost).

- Docházka dětí do školy: Pokud děti klientů mají vysokou absenci v rámci povinné školní docházky, měla by se hledat příčina, ta by se měla zmírnit nebo odstranit, aby se tomuto jevu předcházelo.
- Domácí příprava dětí: Neorganizované trávení volného času bez dohledu dospělých může mít neblahý vliv na domácí přípravu dětí do školy. To bývá ošetřeno organizacemi, kde si děti mohou úkoly vypracovat, nebo nastavením správného harmonogramu činností přímo v domácnostech.
- Možnosti vzdělávání a uplatnění pro děti: důležité je trávení volného času, který by měl u dětí především rozvíjet jejich schopnosti a motivaci. Aktivní v tomto směru mohou být školy, zájmové kroužky, ZUŠ. Práce s dítětem může být také vhodnou motivací, jež dítěti pomůže při rozhodování se pro další studium, výběr školy, oboru.
- Toxikomanie: V případě, že se v rodině objevují návykové látky, je vhodné situaci monitorovat, případně provádět tzv. harmreduction. Dále se jedná o poradenství, osvětovou činnost, navedení na kontaktní centra, případně léčebná zařízení.
- Prostituce: Prostituce vyskytující se jak u dospělých, tak u mladistvých je také jedním z témat multiproblémových rodin. V takovém případě se dá využívat poradenství, spolupráce s odděleními sociální prevence takovou formou, aby nepředstavovala pro klienta ohrožení.
- Nezaměstnanost: V případě nezaměstnanosti se v krátkodobém horizontu dá využít zapojování nezaměstnaných klientů do činností prospěšných pro komunitu. Cílem je udržovat a rozvíjet jejich pracovní kompetence a motivaci. Dále se jedná o programy obecně prospěšných prací, chráněných dílen a jiných rozvojových projektů. Další prací s klienty může být pomoc při hledání zaměstnání, motivování klientů k udržení pracovního místa.
- Občanství: Pomoc při neudělení státního občanství ČR, zprostředkování kontaktu s příslušnou organizací, která žádosti vyřizuje.

- Vyplácení sociálních a jiných dávek: Poradenství a pomoc v situacích, kdy rodině nejsou z nejrůznějších důvodů vypláceny dávky. Důvodem může být například neznalost nároku na dávku, nedostatek kompetencí pro vyřízení dávky.
- Bydlení: Pomoc při hledání či zařizování bydlení z hlediska nevyhovujících podmínek, pomoc při zlepšování těchto podmínek (Vítková Rulíková, 2009).

2.5 Rodičovské role

Následující kapitola uvádí rodičovské role, které jsou popsány obecně, ale také vzhledem k sociálnímu vyloučení. Rodiny řeší v běžném každodenním životě řadu problémů, které se týkají nejen výchovy dětí, ale také problémů partnerských nebo problémů spojených s fungováním rodiny, s určitým řádem apod. Narození dítěte do rodiny je událostí ve většině rodin radostnou, ale může přinášet také problémy. Téma rodiče a děti se stalo předmětem řady odborné literatury. Jak se říká, rodičem se může stát každý, důležité je však umět dítě správně vychovat, zajistit mu odpovídající a stabilní rodinné zázemí (Matějček, 2017).

V metodických listech Nezastupitelné rodičovské kompetence (Národní centrum pro rodinu, 2010) je uvedeno, že rodinu dělají rodinou, rodiče rodičem tři základní věci: čas, materiální zabezpečení a dostatek informací. Mezi základní kompetence se řadí zdravě navázaný attachment mezi pečující osobou a dítětem. Další faktor je blízkost neboli společně trávený čas. Jedná se o téma, které je publikované běžně a lidé o něm slychají ze všech stran. Ale rodiny, které mají mnoho problémů, jež je třeba bez odkladu řešit, na toto většinou zapomínají. Jedná se o něco tak běžného, jako je společné stolování, společná práce v domácnosti, společné plány do budoucna a také fyzická blízkost, doteky, pohlazení... Dle Kolářkové (2015) představuje právě společně trávený volný čas u rodin žijících v sociálním vyloučení spíše problém. Rodiče, jež vychovávají děti v tomto prostředí, bývají většinou zastánci spíše volnější, liberální výchovy, příliš nedbají na kvalitní trávení volného času svých dětí i sebe sama, většinou žijí pasivně. Další kompetencí rodiče je vytvoření takového zázemí, které bude dostatečně stabilní. Je důležité, aby se dítě mělo kam vracet, zároveň si ale domovem musí být tak jisté, aby ho bylo ochotné opouštět (Národní centrum pro rodinu, 2010; Kolaříková, 2015).

Pocit, že můžu bezpečně objevovat svět, protože za sebou mám pevné domácí zázemí, je velkým a nesmírně důležitým úkolem pro každého rodiče. Dále může jít o řešení konfliktů. Rodina je první místo, kde se děti učí řešit problémy, argumentovat a poslouchat názory druhých (Národní centrum pro rodinu, 2010; Kolaříková, 2015).

Ne každý rodič je schopen či ochoten plnit svou rodičovskou roli. Mnozí rodiče své děti často a zbytečně hubují, hádají se. Každý, jak dospělý, tak i dítě, se snaží pochopit pocity a emoce své i svého okolí a lépe jim porozumět. Všichni členové rodiny by se v ní měli cítit příjemně a bezpečně (Clerget, Bordet-Petillon, Clotka, 2019). Je mnoho rodičů, kteří svou rodičovskou roli nenaplňují, neposkytují svému dítěti dostatek lásky, porozumění a pochopení, některé děti vyrůstají v nevhodném rodinném prostředí, např. v rodině, kde panuje domácí násilí, kterého jsou buď svědkem, anebo přímo jeho obětí, jsou děti zanedbávané, týrané či zneužívané a jsou rodiny, které žijí na okraji společnosti v sociálně vyloučených lokalitách. Jsou různé příčiny toho, proč se rodina dostane do nepříznivé sociální situace (ztráta zaměstnání jednoho nebo obou rodičů, úmrtí v rodině, užívání návykových látek, prostituce, páchání trestné činnosti, domácí násilí a další). Tuto situaci je však nutno rychle a bezodkladně řešit, a to především v nejlepším zájmu dítěte (Matějček, 2015). Je proto nutné hodnotit rizikové faktory i v souvislostech širší rodiny, komunity i celé společnosti, základním principem by měla být:

- Úcta ke všem členům rodiny, především k jejich silným stránkám.
- Podpora a motivace rodičů k naplňování rodičovských rolí.
- Hledání řešení nepříznivé sociální situace rodiny.

Důležité je znát takové způsoby intervence, které oslabí působení rizikových faktorů a které posílí působení ochranných faktorů a tím povedou k naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí a ke zlepšení sociální a ekonomické situace rodiny.

Dle Kolaříkové (2015): „*Sociální učení a osobnostní růst dítěte od počátku probíhá v podmínkách významně odlišných od podmínek většiny dětí stejného věku majority. Nejvíce odlišností je právě v oblasti kvality životního prostředí, kvality výživy, dosažitelné zdravotní prevence a péče, dostatečný příjem peněžních prostředků na osobu*“ (Kolaříková, 2015).

I v České republice je mnoho ohrožených dětí, mnoho dětí psychicky strádá a potýká se s následky traumatických a stresových situací v rodině i v pozdějším životě, v partnerských vztazích, při zakládání vlastní rodiny v dospělosti. Do popředí poskytování sociálních služeb by měly vystupovat zájmy dítěte a humanistický přístup, ale také práce s celými rodinami, s rodiči dětí. I u nás je mnoho dětí v ústavní péči, která bývá kombinována s podporovanou péčí rodinnou či pěstounskou. Jak bylo uvedeno již výše, důležitá je zejména prevence, tj. pomoc neúplným rodinám a rodinám, kterým hrozí rozvrat, ale také pomoc nezaměstnaným ženám, prevence společenské a kulturní deprivace (Langmeier, Matějček, 2011).

V každé rodině by měl být rovnocenný vztah mezi dítětem a rodičem, měl by zde panovat respekt a úcta. Děti by měly mít od rodičů umožněnu volnost rozhodování o tom, co je správné, a co ne. Děti jsou přirozeně naprogramované dělat správné věci, dříve nebo později si najdou přirozenou cestou svobody vhodné vzorce chování a naučí se je používat. Neměla by být používána manipulace, ovlivňování a nepřiměřené tresty, kterými dětem rodiče vnucují v mnoha případech nedokonalé modely. Děti by měly naplňovat svoje potřeby a díky samostatnému rozhodování by měly vyrůstat v sebevědomé jedince. Dítě by mělo jednat smysluplně, z radosti a lásky, nikoli ze strachu, ze stresu anebo ze vzteku. Rodič by naopak měl dítěti věřit, nechat jej žít podle sebe, naslouchat mu, věnovat mu svou pozornost, pomoci se dítěti orientovat v dnešním světě, pomoci mu zvládat emoce a řešit problémy (Aldort, Bordet-Petillon, Clotka, 2010).

Tyto aspekty nejsou mnohdy v sociálně vyloučeném prostředí naplněny, stejně jako nebývají v mnoha případech naplňovány rodičovské role, kdy se rodiče soustředí spíše na způsob „přežití“ a zabezpečení alespoň základních potřeb pro rodinu a zejména pro své dítě, než na jeho výchovu a zdravý rozvoj.

Rodina plní mnoho funkcí v celospolečenském systému, pokud tyto funkce nejsou plněny, dochází uvnitř rodiny postupně k problémům, ať už se jedná o problémy v partnerských vztazích, nebo o problémy s výchovou apod. Nefunkčnost rodiny vede ve většině případů k rozpadu partnerských vztahů a tím k rozpadu rodiny, rodiče přestávají plnit své rodičovské role, řada dětí se ocitá v institucionální péči.

Současná doba je přetechnizovaná, lidé jsou zahlcováni velkým množstvím informací, jsou používány moderní informační a komunikační technologie, ale vytrácejí se základní hodnoty, jako jsou respekt a úcta jednoho k druhému, slušnost či tolerance, a to i v rámci rodin. V dnešní době je mnoho rodin zadlužených či v exekuci, mnoho lidí je nezaměstnaných, mnoho rodin trpí ztrátou pravidelného příjmu, nedostatečnou životní úrovní. Je pravdou, že mnoho lidí si může za svou svízelnou sociální situací samo svým neodpovědným přístupem k životu, svou lehkomyšlností nebo naivitou, užíváním návykových látek či hráčskou vášní. Mnoho lidí či rodin se dostalo do nepříznivé sociální situace ne vlastní vinou, ale z důvodu např. úmrtí v rodině, závažného onemocnění či ztráty zaměstnání apod. Mnoho rodin se snažilo svou situaci řešit, avšak bezúspěšně, a je proto nutné vyhledat v takových případech odbornou pomoc. Sociální pracovníci jsou profesionálové, kteří jsou schopni rodinu sanovat, nasměrovat ji správným směrem a přispět k naplňování rodičovských rolí a poskytnout rodině podporu při jejím vymanění se ze sociálně vyloučeného prostředí, ze sociálně vyloučených lokalit a nastartovat ji tak k novému a lepšímu životu.

Programům pomoci sociálně vyloučeným osobám včetně rodin a činnosti nestátních neziskových organizací včetně sociálních služeb je věnována třetí kapitola této práce.

3 Programy pomoci – sociální služby, nestátní neziskové organizace

Jak jednotlivcům, tak i rodinám či skupinám jsou poskytovány v jejich nepříznivé sociální situaci sociální služby, jsou pro ně vytvářeny různé programy pomoci v rámci řešení problémů jak jedinců, tak i rodin či skupin občanů žijících v sociálně vyloučeném prostředí. Existují různé formy a typy pomoci sociálně vyloučeným osobám, rodinám a neméně důležitá je také činnost NNO. Nejprve se budeme zabývat formami a druhy sociálních služeb.

3.1 Formy a druhy sociálních služeb

Formy sociálních služeb dělíme dle § 33 zákona 2006/108 Sb., o sociálních službách, podle toho, jakým způsobem služby poskytuje:

- Služby pobytové: služby spojené s ubytováním v zařízeních sociálních služeb.
- Služby ambulantní: služby, za kterými osoby dochází, nebo je osoba doprovázena do zařízení sociálních služeb; součástí služby není ubytování.
- Služby terénní: služby, které jsou osobě poskytovány v jejím přirozeném sociálním prostředí (Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů).

Mezi základní druhy sociálních služeb patří:

- Sociální poradenství: základní sociální poradenství je poskytováno osobám, které potřebují informace ke zjednodušení řešení jejich nepříznivé sociální situace. Jedná se o základní činnosti při poskytování všech druhů sociálních služeb. Je povinností poskytovatelů sociálních služeb tuto činnost zajistit. Odborné sociální poradenství je poskytováno se zaměřením na potřeby jednotlivých sociálních skupin osob. Toto poradenství je nabízeno v občanských poradnách, manželských a rodinných poradnách, poradnách pro seniory, poradnách pro osoby se zdravotním postižením, poradnách pro oběti trestných činů a domácího násilí a ve speciálních lůžkových zdravotnických zařízeních hospicového typu.

- Služby sociální péče: napomáhají osobám zajistit jejich fyzickou a psychickou soběstačnost. Cílem je podpořit život v jejich přirozeném sociálním prostředí a umožnit jim v nejvyšší možné míře zapojení do běžného života společnosti a v případech, kdy toto vylučuje jejich stav, zajistit jim důstojné prostředí a zacházení. Každý má právo na poskytování služeb sociální péče v nejméně omezujícím prostředí. Mezi služby, které jsou určeny celé rodině, řadíme: podporu samostatného bydlení, denní stacionáře, týdenní stacionáře.
- Služby sociální prevence: napomáhají zabránit sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí a ohrožení práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem služeb sociální prevence je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů (Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů).

Preventivní sociální službou je například raná péče, telefonická krizová pomoc, azylové domy, domy na půl cesty, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, terénní programy (Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů).

3.2 Zásady pomoci ohroženým rodinám

Následující podkapitola popisuje zásady pomoci ohroženým rodinám, jednotlivé její možnosti podrobněji vysvětluje i na praktických činnostech.

Poskytnutí základního poradenství: základní poradenství může být poskytováno při vyhledávání informací, poskytování rad a doporučení. Doporučení se mohou týkat: tématu péče a výchovy dítěte, komunikace s úřady, zaměstnavatele, školy, pronajímatele apod. Dalším druhem služby v oblasti základního poradenství je doprovázení klientů na jednání s úřady, pomoc s přípravou písemných podání, vyplňování úředních formulářů, dále také zprostředkování odborného či právního poradenství, například se může jednat o pomoc s vyhledáváním a poskytováním právních informací, zpracování písemných podání žádostí apod.

Jedná se o nestrannou pomoc při komunikaci mezi účastníky konfliktu a při dojednávání kompromisního řešení. Další oblastí je také domácí příprava dětí, jejich doučování a zvyšování jejich motivace ke vzdělávání.

Spolupráce s dalšími subjekty: pracovník aktivně pomáhá s navázáním kontaktu s veřejnými institucemi a dalšími návaznými službami, které nabízejí aktivity, jež má možnost rodina využít. V případě potřeby a zájmu je možné rodinu nebo její členy do těchto organizací doprovázet. Spolupráce s návaznými institucemi je vždy podmíněna souhlasem rodiny.

Podpora a posilování přirozené sítě vztahů uživatele: pomoc a podpora při budování nebo obnově vztahové sítě klienta, a to především mezi příslušníky rodiny, přáteli, partnery a jinými blízkými osobami. Tyto kontakty jsou zdrojem sociální integrace a předchází sociálnímu vyloučení. Díky posílení přirozených kontaktů a zdrojů klienta se lze vyhnout závislosti na službách.

Nabízí a pomáhá zajistit vhodný program pro využití volného času dětí: především u rodin s nízkou sociální úrovní, přitom spolupracuje se školami, pověřenými osobami, zájmovými sdruženími a dalšími subjekty. Další služby jsou určeny pro mladistvé, kteří již ukončili povinnou školní docházku. Pomoc může být poskytnuta například při získávání možnosti pokračovat v další přípravě na povolání. Spolupráce probíhá s úřady práce při zprostředkování vhodného zaměstnání a usměrňuje péči o tyto děti podle programů péče o problémové skupiny dětí zpracovaných státními orgány, obcemi, pověřenými osobami a dalšími právníckými a fyzickými osobami.

Poskytuje rodičům pomoc po dobu umístění dítěte do zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc: pomoc je poskytována s uspořádáním rodinných poměrů tak, aby byl možný návrat dítěte do rodiny (při řešení životních a sociálních situací, včetně hmotné úrovně rodiny, při spolupráci s orgány sociálního zabezpečení, úřady práce apod.).

Za účelem zjištění, zda trvají důvody pro pobyt dítěte v ústavním zařízení: pracovnice pravidelně navštěvuje jak dítě, tak rodiče, kterým byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova (Vítková Rulíková, 2009).

V praxi je často při práci s rodinou využíván přístup založený na konceptu nezdolnosti. Nezdolnost bývá popisována jako proces umožňující lidem vyrovnat se se strádáním, s nepříznivými životními podmínkami či s traumatickými zkušenostmi tak, aby byli schopni sociálního fungování. Jedná se o vrozenou výbavu každého jedince, která je ovlivněna vnějšími okolnostmi či faktory:

- Obecná schopnost překonávat životní překážky.
- Schopnost překonat akutní stresující událost.
- Schopnost zotavit se po prožitém traumatu (Matějček et al., 2014).

Některé rodiny se vyrovnávají různým způsobem se stresogenními událostmi, jako jsou např. již výše zmiňovaná ztráta práce, smrt v rodině, ekonomická krize, zadlužení, exekuce majetku a další. Individuální vnitřní výbava rodiče může být podmíněna různými faktory, které nedovolují plně naplňovat rodičovskou roli, jsou to:

- Faktor biologický (vážná nebo chronická nemoc).
- Psychologický (dřívější traumatizace).
- Vývojový (vysoký věk).
- Sociální (okrajové společenské postavení, chudoba) (Matějček et al., 2014).

Většina rodičů se snaží chránit své děti i ostatní členy rodiny před různými situacemi a událostmi, některé však nedokáže ovlivnit. Mezi základní ochranné faktory patří dobré fyzické a sociální prostředí, ve kterém rodinní příslušníci žijí, harmoničnost soužití uprostřed rodiny, vazby k příbuzným a přátelům anebo uspokojivé a jisté zaměstnání a další (Matoušek et al., 2014).

Při práci s rodinou a naplňování rodičovských rolí je důležité opírat se o sociálně-ekologickou teorii a následující principy:

- Hodnotit rizikové a protektivní faktory nejen v samotné rodině, ale také v rámci širší rodiny a komunity včetně souvislosti fungování celé společnosti.
- Projevit respekt k členům rodiny, k jejich silným stránkám, k možným zdrojům.
- Seznámit se s dosavadní životní strategií rodiny.
- Pomoci členům rodiny rozpoznat vlastní kompetence, které jsou potřebné ke zvládnutí náročných životních situací.
- Zapojit do procesu hodnocení celou rodinu.

- Identifikovat rizikové a ochranné faktory, které působí na rodinu a které se mohou časem změnit, vyřešit.
- Zapojit rodinu do výběru nejvhodnějšího způsobu intervence.
- Znat takové způsoby intervence, které oslabí působení rizikových faktorů a posílí naopak působení faktorů ochranných (Matoušek et al., 2014).

Každá rodina potřebuje přežít, naplnit základní potřeby, tj. bydlení, jídlo, ochranu před nebezpečím, zdravotní péči a další. Některé rodiny jsou schopny tyto potřeby naplnit krátkodobě v případě jednorázové životní nepříznivé situace (např. smrt v rodině, nemoc apod.), jiné se nacházejí v nepříznivé sociální situace dlouhodobě nebo opakovaně. Tyto rodiny ve většině případů postrádají jakoukoli strukturu a rozdělení rolí, jsou neorganizované a tím i nefunkční, nemají dány žádné hranice, její členové se nepodporují. V těchto rodinách je nutné se zaměřit na zajištění základních potřeb, na krizové ubytování, na stabilizaci rodiny i z hlediska finančních příjmů, na zajištění lékařské péče, pokud je tato nutné. Sociální pracovníci zmapují zdroje v rodině i v jejím okolí a staví na silných stránkách rodiny jako celku i jejich jednotlivých členů. V některých rodinách je uspokojivé materiální zabezpečení, ale problémem je otázka rolí jednotlivých členů rodiny a hranice mezi nimi. Někdy bývají tyto vztahy neuspokojivé a vedou k řadě problémů. Každý člověk by měl být spokojený se svým životem, musí se však o to přičinit, rozvíjet se, neustále se vzdělávat (Matoušek et al., 2014).

Předmětem podkapitoly 3.2 jsou NNO, které zastávají významnou úlohu v rámci pomoci sociálně vyloučeným osobám a v podpoře naplňování rodičovských rolí oblasti sociálního vyloučení.

3.3 Možnosti sociální práce

Následující podkapitola popisuje možnosti, způsoby a metody práce s osobami žijícími v sociálně vyloučeném prostředí. Představeny jsou zde metody, které popisují různí autoři a jež budou porovnány dle zkušeností sociálních pracovníků z praxe.

Matoušek (2003) vymezuje metody sociální práce jako „*specifické postupy sociálních pracovníků definované cílem nebo cílovou skupinou. Cílem může být úřední úkon, poskytnutí materiální pomoci, poskytnutí poradenství, vytvoření plánu postupu, poskytnutí komplexní pomoci, výzkum, formulace politiky aj. Cílovou skupinou může být jednatlivec, rodina, skupina, místní komunita, věková skupina, případně i veřejnost.*“

Múhlpachr, Duka, Kohoutová (2008) uvádí, že „*metoda v obecném významu představuje způsob, jak dosáhnout jistého, předem stanoveného cíle prostřednictvím plánované činnosti. Je nejdůležitější podmínkou vědecké práce.*“

Matoušek (2003) pojednává také o klasických i nových metodách sociální práce, které lze třídit do určitých úrovní:

- Případová práce (poradenství, krizová intervence, mediace).
 - Individuální podpora klienta v jeho případě, zaměřeno na jeho konkrétní problémy.
- Práce se skupinou (skupinová práce, street work).
 - Může se jednat o skupinové pobyty, rekvalifikační kurzy, volnočasové aktivity pro skupinu lidí.
- Práce s dětmi a rodinou.
 - Zde je možnost aktivit pro jednu rodinu nebo pro více rodin dohromady. Může jít také o rodinnou terapii, zlepšení komunikace a postavení všech členů v rodině.
- Komunitní práce.
 - Zde se práce zaměřuje na problémy, které jsou v celé komunitě, a pomáhá jí je zmírnit, vyřešit. Zde se využívají zásady práce s komunitou (Matoušek, 2003).

Mezi sociální prací a pojmem sociální vyloučení je velmi úzký vztah a vzájemná spojitost, které je věnována pozornost v mnoha legislativních opatřeních a dokumentech v oblasti sociální práce. V posledních desetiletích se pojmu sociální vyloučení a péči o rodiny žijící v tomto prostředí věnuje zvýšená pozornost, tak jako i plnění rodičovských rolí. Hlavní rolí sociální práce je sociální začleňování, inkluze (Sheppard, 2006).

Sociální pracovníci se při své profesionální činnosti setkávají s různými cílovými skupinami, např. s etnickými menšinami, s lidmi z odlišných kultur, kde se musí brát zřetel na odlišnou výchovu, kulturu, zvyky a tradice, odlišnou kulturu bydlení a také na odlišné naplňování rodičovských rolí.

Odlišná může být také prostorová koncentrace etnických menšinových komunit, jejich priority nejen v rámci fungování, příp. nefungování rodiny, jejich vztah k bydlení coby sociálnímu statusu a kulturní či etnické identity (Bittnerová, Moravcová, 2013). V praxi je při práci s jedinci a rodinami uplatňována také tzv. ekologická teorie, která se vztahuje především k člověku samotnému. Cílem je podporovat růst, rozvoj, posilovat adaptační kapacity lidí, odstraňovat bariéry v prostředí, zlepšovat schopnost prostředí reagovat na potřeby lidí, a to nejen v sociálně vyloučených lokalitách (Levická et al., 2013).

Zejména po roce 1989, kdy proběhla tzv. sametová revoluce a kdy byl svržen komunistický režim, došlo v České republice k mnoha změnám takřka ve všech oblastech života společnosti, sociální oblast nevyjímaje. S těmito změnami se začaly objevovat také nové sociálně patologické jevy, a to např. nezaměstnanost, nárůst kriminality, nárůst počtu lidí závislých na návykových látkách, chudoba a další, které bylo a je nutno i v současné době řešit efektivními legislativními opatřeními, ale především opatřeními preventivními, aby k těmto negativním jevům ve společnosti nedocházelo, nebo alespoň aby tyto problémy nenarůstaly a byly eliminovány na nejnižší možnou úroveň. Při sociální práci s dětmi a dospívajícími i s celými rodinami, s páry, se skupinami i jednotlivci jsou využívány různé metody a přístupy, a to v kontextu psychoterapie, pedagogiky, sociální práce, koučinku a jiných druhů práce s lidmi (Caby et al., 2019). Při práci s ohroženými rodinami a při zajišťování a podpoře při naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí je uplatňována poradenská psychologie, obor, který klade vysoké nároky z hlediska znalostí, dovedností a osobních kvalit. Sociální pracovníci i klienti se často potýkají s řadou problémů a úskalími, ať už se jedná např. o rizikové klienty v poradenské práci či o profesní vývoj poradenství u poruch chování a učení, o drogové závislosti a další (Procházka, Levinská, Bittnerová, 2015).

3.4 Nestátní neziskové organizace (NNO)

Významnou roli hrají v problematice sociálního vyloučení nestátní neziskové organizace (NNO), mezi něž mimo jiné patří:

- Spolky.
- Nadace a nadační fondy.
- Ústavy.
- Círky a náboženské společnosti a další (Kryšková, 2019).

Jednotlivé typy NNO mají vymezenou právní úpravu, vedení účetnictví, základní postupy účtování včetně sestavení účetní závěrky a její ověření auditorem, vyhotovení výroční zprávy nebo specifika jejich zdanění (Kryšková, 2019).

Nestátní neziskový sektor prošel v posledních desetiletích dynamickým vývojem a stal se nezanedbatelnou součástí české společnosti. Počet NNO, které naplňují své poslání v mnoha různých oblastech, vzrostl stejně jako obsah jejich činností. Zvyšuje se také profesionalizace NNO. Jsou prováděny výzkumy z hlediska komparace hierarchie priorit NNO a podnikatelských subjektů, je řešena problematika fundraisingu, hodnocení výkonnosti či stanovení faktorů trvalé udržitelnosti NNO (Boukal, 2009).

Prakticky denně se musí věnovat pracovník NNO manažerské práci, řízení, NNO je zcela specifický druh svobodného umění. Řada organizací se profesionalizuje, hospodaří s vyššími rozpočty, zaměstnává stále více pracovníků, uzavírá široká partnerství, komunikuje a rozhoduje ve virtuálním světě, je stavěna před obtížnější úkoly. Důsledkem těchto změn jsou stále větší nároky na jedince, kteří jsou odpovědní za správu a za řízení NNO. Znalosti a dovednosti, které stačily těmto pracovníkům před několika lety, jsou již v současnosti zastaralé a jsou nahrazovány novými styly řízení v souvislosti se změnami, které i v této oblasti probíhají. Základem správných rozhodnutí je znalost situace a možností řešení vznikajících problémů (Vrzáček, 2017).

Kromě oblastí, např. zdravotnictví, ekologie či komunitního a společenského rozvoje, mají v této oblasti významné místo sociální služby. NNO mají v současné společnosti své místo. NNO mají své významné místo také v oblasti práce a činnosti v sociálně vyloučeném prostředí, kde se nachází řada rodin s dětmi, pro jejichž zdravý vývoj nebývá toto prostředí vhodné. Často žijí tyto rodiny na hranici chudoby či

v nevhodných hygienických podmínkách apod., kdy se dětem nemusí dostávat potřebné péče k uspokojování jejich základních potřeb. Rodičovská role je v tomto prostředí složitější a mnoho rodičů se může potýkat s psychickými problémy, se ztrátou sebedůvěry, s pocity méněcennosti apod.

Většina rodičů chce dát svým dětem harmonické rodinné zázemí, ale i v životě dosud harmonických a funkčních rodin mohou nastat situace, které život rodiny změní od základu. Je to např. úmrtí jednoho z rodičů, ztráta zaměstnání anebo vznik závislosti na návykových látkách jednoho z rodičů či obou rodičů a další negativní jevy, které vedou následně ke ztrátě pravidelného příjmu rodiny, ke ztrátě bydlení, k vysoké zadluženosti apod. Jde však o to, aby těmto rodinám s dětmi byla poskytnuta pomoc a podpora, aby jim bylo poskytnuto odborné poradenství, jak mohou svou svízelnou sociální situaci řešit, motivovat je k lepšímu životu a k nápravě své sociální situace a k tomu, aby svou situaci nevzdávali a nepropadali se ještě hlouběji do zadluženosti, různých druhů závislostí, do chudoby, aby plnili svou rodičovskou roli a poskytli dětem vše potřebné.

Fungování NNO v českém prostředí je vymezeno právními aspekty. NNO mají různou právní formu (viz výše), jsou používány fundraisingové a jiné nástroje při řízení těchto NNO. Důležitá je také oblast pracovně-právních vztahů a dobrovolnictví. Nejdůležitějším právním předpisem je v oblasti NNO **zákon č. 89/2012 Sb., (nový) občanský zákoník**, který nabyl účinnosti k 1. lednu 2014. Tento obsahuje mimo jiné:

- Právníckou osobu obecně.
- Většinu právních forem NNO.
- Základy smluvního práva.
- Jednotlivé smluvní typy (Vít, 2015).

Mezi další významné právní předpisy v oblasti NNO patří:

- Zákon č. 90/2012 Sb., o obchodních korporacích.
- Zákon č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních fondech.
- Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce.
- Zákon č. 117/2001 Sb., o veřejných sbírkách.
- Zákon č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě a další (Vít, 2015).

V souvislosti s naplňováním rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí nelze nezmínit činnost odboru sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD), jehož hlavními cíli a úkoly se budeme zabývat v další podkapitole.

3.5 Sociálně-právní ochrana dětí (SPOD)

SPOD má v České republice dlouholetou tradici a v systému veřejného práva má své významné postavení. Výkon SPOD není jednoduchý, je ovládána ústavními principy, mezinárodními dokumenty a je zakotvena v řadě právních předpisů. SPOD se citelně dotýká především života dětí, ale také jejich rodin a problémů v rodinách, které bývají často skryté a nedaří se je včas a snadno řešit. Z hlediska naplňování rodičovských rolí sehrává SPOD významnou funkci, a to zejména právě v sociálně vyloučeném prostředí, ve kterém rodiny na pokraji společnosti často žijí (Novotná et al., 2009).

V rámci SPOD se jedná o způsoby práce s rodinou, které jsou efektivní a přinášejí rodině zlepšení její sociální situace, a to i v rámci naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí. Činnost SPOD bývá v České republice ještě i v současné době vnímána širokou veřejností jako represivní a málo efektivní. Způsoby její práce jsou však funkční a pomáhají jak ohroženým dětem, tak i jejich rodičům, sourozencům (Matoušek et al., 2016).

SPOD dohlíží na zajištění práva dítěte na život, na jeho příznivý vývoj, na rodičovskou péči a život v rodině, na identitu dítěte, svobodu myšlení, svědomí a náboženství, na vzdělání, zaměstnání a také ochranu před jakýmkoli tělesným anebo duševním násilím, zanedbáváním, zneužíváním či vykořisťováním. Ochranu práv dítěte nelze z hlediska rozsahu zahrnout do jediného právního předpis, navazuje na Deklaraci práv dítěte z roku 1959 a Úmluvu o právech dítěte z roku 1989. Tyto právní předpisy zajišťují ochranu dítěte před narozením i po něm (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2019).

SPOD znamená práci jednak s dítětem samotným, ale také s jeho rodiči a případně i širší rodinou, dohlíží nad naplňováním rodičovské role v sociálně vyloučeném prostředí a nejen v něm. Praxe ukazuje, že někteří rodiče si často svou rodičovskou roli neuvědomují, nechtějí, nebo se nemohou o své dítě postarat z různých důvodů. Rodičovství je velmi složité, každé dítě potřebuje jiný styl výchovy, každý rodič vychovává své dítě odlišným způsobem (Šmajdová Búšová, Kučera, 2015).

V případě, že rodina žije s dětmi na okraji společnosti a rodiče nezvládají svou rodičovskou roli sami ani s pomocí či podporou nejbližší rodiny nebo přátel, pak je nutné vyhledat profesionální pomoc. Bohužel dochází v některých případech k situacím, kdy jsou děti z rodiny odebrány a umístěny do institucionální péče. Jedná se o případy, kdy je ohrožen zdravý vývoj dítěte, jeho fyzické či psychické zdraví, v nejhorším případě jeho život.

Rodičovství je věda, jedná se o vztahy mezi rodiči a dětmi od narození až po dospělost, které nejsou vždy jednoduché, a rodiče ne vždy umějí, chtějí nebo jsou schopni plnit rodiče dětí svou rodičovskou roli. Rodičovství znamená mnoho probdělých nocí, ale také mnoho radosti z prvních krůčků. Nutný je určitý řád a disciplína, stanovení hranic mezi rodiči a dítětem. Neměl by však chybět laskavý dotek, smích, hry, které podněcují u každého jedince schopnost milovat život. Výchova dítěte není vždy snadná, a to zejména v sociálně vyloučeném prostředí (Sunderland, Kučera, 2017).

Pracovníci SPOD jsou každodenně ve styku s lidmi v nepříznivé životní situaci, pomáhají jim řešit jejich problémy, pracují s rodinami v sociálně vyloučených lokalitách. Jedná se o práci velmi náročnou zejména po psychické stránce, proto by i sociální pracovník měl mít dobré rodinné i profesní zázemí. Bohužel je neustálý nedostatek sociálních pracovníků, což ovlivňuje kvalitu i dostupnost sociálních služeb potřebným.

V této souvislosti se nelze nezmínit o sociální a rodinné politice státu. Sociální stát má svůj vývoj, sociální politika má svou historii, definici. Sociální politika je vědním oborem a má vztah k dalším disciplínám. Mezi základní pilíře sociálního systému patří:

- Sociální pojištění.
- Sociální pomoc.
- Státní sociální podpora (Duková, Duka, Kohoutová, 2013).

Mezi oblasti sociální politiky patří kromě rodinné politiky také např. financování sociální sféry, politika bydlení, vzdělávání nebo zdravotní politika státu. Sociální politika státu má legislativní rámeček a má vztah také k hospodářské politice.

Sociální politika včetně politiky rodinné patří ke stěžejním politikám každého státu, jsou založeny na lidských právech, která se vyvíjejí společně s vývojem státu a samotné společnosti. Mezi základní lidská práva patří právo na rodinu, na práci, na životní úroveň či na sociální zabezpečení a další (Duková, Duka, Kohoutová, 2013).

Z výše uvedeného vyplývá, že nedílnou součástí sociální politiky státu je sociální práce a poskytování sociálních služeb potřebným, mezi něž patří také rodiny žijící v sociálně vyloučených lokalitách. Naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí by měla být věnována zvýšená pozornost zejména v současném světě, kdy mizí tradiční hodnoty rodiny, kdy je mnoho rodin neúplných, kdy je vysoká rozvodovost, ale nízká porodnost či sňatečnost. I nesezdané páry však mohou dát dítěti vše, co potřebuje, a zabezpečit mu odpovídající životní úroveň a zdravý vývoj.

Se změnami ve společnosti se vlivem např. globalizačního procesu či demografického stárnutí populace mění také pojetí rodiny, mění se role muže a ženy ve společnosti, mění se rodičovské kompetence a také přístupy k výchově dětí. Až čas ukáže, kam naše společnost směřuje, kam směřuje rodina, zda bude méně sociálně vyloučených osob, rodin a lokalit. Pojem sociální vyloučení je zejména v posledních letech předmětem mnoha diskusí a výzkumů. Sociální pracovníci se snaží zmírňovat negativní dopady změn v naší společnosti, snaží se pomáhat a podporovat rodiny ze sociálně vyloučeného prostředí a zaměřují se zejména na děti v těchto rodinách. Ne vždy a ne všude se to daří, ať už je to např. z nedostatku finančních prostředků na sociální služby, nebo v důsledku nedostatečného počtu sociálních pracovníků apod.

Oblast sociálních služeb je oblastí tzv. pomáhajících profesí, kde z velké míry pracují ženy, i když se jedná o profesi nejen psychicky, ale také fyzicky náročnou. Sociální práce s rodinami v sociálně vyloučeném prostředí je prováděna zejména na bázi terénní sociální práce, kdy sociální pracovníci vyhledávají či mapují sociálně vyloučené lokality a rodiny v nich žijící a na základě získaných informací pracují s těmito rodinami v rámci sociální práce a poskytování sociálních služeb. Jedná se o práci velmi náročnou a také velmi záslužnou, neboť zdravá a dobře fungující rodina je zárukou správné výchovy dětí, naší budoucnosti.

4 Výzkumný plán

Tato kapitola je úvodem k praktické části této práce, proto také vymezuje vědecko-výzkumný problém, jehož vyhodnocení povede spolu se shrnutím teoretických poznatků ke splnění jejích cílů. Jsou zde zformulovány výzkumné otázky, cíl výzkumu, metody získávání dat, popis výzkumného vzorku a způsob vyhodnocování získaných dat. Kapitola se konkrétněji zaměřuje na charakter výzkumné strategie a výzkumných metod, včetně sběru dat a jejich vyhodnocení. Nedílnou součástí je ve stručnosti zmínit teoretická východiska, z nichž je v průběhu výzkumného šetření vycházeno. Cílem výzkumného šetření je zjistit, jakým způsobem rodiče naplňují své role v sociálně vyloučeném prostředí. Za vědecko-výzkumný problém je považován vliv sociálního vyloučení na naplňování rodičovských rolí, zda a případně jakým způsobem jsou rodičovské role ovlivňovány prostředím, ve kterém výchova probíhá.

4.1 Výzkumné otázky

Byla zvolena jedna hlavní výzkumná otázka (HVO) a čtyři dílčí výzkumné otázky (DVO), které byly ještě vhodně doplněny dalšími tazatelskými otázkami (TVO). Tazatelské okruhy reflektovaly průběh rozhovorů a na základě toho, jakým směrem se konkrétně rozhovor vyvíjel, byly případné otázky k daným tématům ještě doplňovány.

HVO: Jak se daří rodičům v multiproblémové situaci naplňovat rodičovské role?

Dle Matouška (2003) jsou základem pro naplňování rodičovských rolí následující oblasti: láskyplný vztah, dané meze pro dítě, řízení a kontrola volného času dítěte, stabilní prostředí pro jeho výchovu a vývoj a zabezpečení fyziologických potřeb. Rodič a jeho role by měly spočívat především v saturování potřeb dítěte. Kolaříková (2015) vymezuje potřeby dětí následujícím způsobem: *„Základnu psychických potřeb tvoří potřeby fyziologické. Zahrnují potřebu jídla, tekutin, vyměšování, spánku, odpočinku, pohybu, hygieny apod. Děti by se měly pohybovat v bezpečném prostředí a vhodných mikroklimatických podmínkách, měly by mít dostatek kvalitní potravy, žít v prostředí bez hluku, za dostatečného osvětlení. Tyto potřeby by měly být potřebami, které se uspokojují samozřejmě a neměly by si jejich nedostatek ani uvědomovat.“* S ohledem na toto vymezení byly sestaveny dílčí výzkumné otázky.

DVO 1: Jak se rodinám v multiproblémové situaci daří nastavovat a udržovat hranice?

Důležitost pevně daných hranic zmiňuje ve své práci také Kraus (2014), který mluví o socializačně výchovné funkci, která dítě formuje do budoucna. Rodina je první místo, kde se dítě učí přijímat hodnoty a normy, a to pomocí hranic, které by měly být nastavovány rodiči. Hranice jsou pro vývoj dítěte důležité, a proto bylo dotazování na ně zařazeno mezi dílčí výzkumné otázky. Cílem DVO je zmapovat, jakým způsobem jsou hranice nastavovány, později dodržovány a jakým způsobem se v rodině řeší, když jsou tyto hranice překročeny.

DVO 2: Jakým způsobem rodiče organizují a monitorují volný čas dítěte? Jak se děti podílí ve volném čase na chodu domácnosti?

Smysluplná náplň volného času dětí je také záležitostí rodiče, který by měl usměrňovat a částečně dohlížet na aktivity, jimiž děti vyplňují svůj volný čas. Kolaříková (2015) ve své publikaci klade důraz na pohybovou aktivitu dětí, která by měla být zajišťována a podporována především v rodinném prostředí, a to právě ve volném čase. *„Další potřebou, která zvláště rodiči nedostatečně vzdělanými nebývá uspokojována, je potřeba pohybu a aktivity. Může to být z důvodu nedostatečného či nevhodného prostoru, neznalosti rodičů o zákonitostech a potřebách rozvoje jemné a hrubé motoriky, vizuomotorické koordinace, nebo z důvodu příliš velké opatrnosti nebo fixace rodičů“* (Kolaříková, 2015). Cílem je tedy zjistit, jaké povědomí rodiče o volném času dětí mají, jakými činnostmi ho děti naplňují a jaký je zájem rodičů volný čas s dětmi aktivně trávit.

DVO 3: Jaké hlavní výchovné cíle mají rodiče v mnohoproblémové situaci?

Dílčí výzkumná otázka číslo 3 byla zaměřena na výchovné cíle rodičů, kteří se nacházejí v mnohoproblémové situaci. Cílem této otázky je zjistit, jakých výchovných cílů chce rodič ve své výchově dosáhnout, co by chtěl pro své dítě do budoucna, co by si přál změnit a k čemu děti vede, jakým způsobem výchovnému cíli uzpůsobuje výchovu.

DVO 4: Jak vnímá rodič svou roli v procesu výchovy dítěte?

Poslední dílčí výzkumná otázka směřuje k roli rodiče z jeho pohledu, v jaké pozici se vnímá jako rodič, zda se považuje za přísného, striktního rodiče, nebo naopak je k dětem spíše kamarádský a má demokratičtější styl výchovy.

4.2 Metoda sběru kvalitativních dat

Použitou metodou výzkumu byl kvalitativní výzkum. Kvalitativní výzkum je „*jakýkoliv výzkum, jehož výsledku se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvalifikace. Může to být výzkum týkající se života lidí, příběhů, chování, ale také chodu organizací, společenských hnutí nebo vzájemných vztahů*“ (Strauss, Corbinová, 1999). Kvalitativní metody jako například rozhovor, pozorování, ale i použití knih, dokumentů mají schopnost zachytit kvantitativně těžko změřitelná data a pozornost věnují zejména zvláštnostem a důležitým rozdílům v pozorovaném jevu. Vybrané kvalitativní metody se zaměřují na subjektivní data, díky čemuž mohou ověřovat, zda mají dosažené výsledky pro životy lidí smysl. Tyto metody nemají přesně stanovené indikátory. I přes náročnější vyhodnocení je výhodou, že rozhovor je založen na specifickém vztahu dotazovaného a badatele, takže badatel může co nejlépe využít svou schopnost rozkrýt a reprezentovat skutečnost, jak lidé prožívají sociální realitu (Baštecká, 2013).

Pro tuto diplomovou práci je metodou sběru dat polostrukturovaný rozhovor, díky kterému mohly být pokládány doplňující otázky. Vzhledem k typu jednotlivých respondentů to bylo nejpřijatelnější řešení, dotazovaným se mohly otázky více specifikovat, přitom jim bylo ponecháno dostatek prostoru na vyjádření jejich vlastních myšlenek, postojů a názorů. Dopředu nebyly otázky ani jejich sled přesně dané, byla ponechána možnost přizpůsobit se aktuální situaci, která v rozhovoru nastala.

„Cílem hloubkového a polostrukturovaného rozhovoru je získat detailní a komplexní informace o studovaném jevu (kvalitativní přístup), zatímco účelem standardizovaného strukturovaného rozhovoru je položit všem respondentům několik identických otázek ve stejném pořadí (kvantitativní přístup)“ (Švaříček, Šedová, 2014).

„Celý proces získání dat prostřednictvím této metody sestává z výběru metody, přípravy rozhovoru, průběhu vlastního dotazování, přepisu rozhovoru, reflexe rozhovoru, analýzy dat a z psaní a prezentace výzkumné zprávy“ (Švaříček, Šedová, 2014).

4.3 Příprava a realizace výzkumu

Po zvolení vhodného typu výzkumu byly sestaveny hlavní i dílčí výzkumné otázky. Rodina, které se bude případová studie věnovat, byla vybírána podle určitých kritérií, jimiž byly bydliště v sociálně vyloučené lokalitě, mnohoproblémovost, využívání pomoci sociálních služeb (neziskových organizací), evidence v registru OSPOD.

Po vyhodnocení následujících kritérií byla vytipována rodina, která kritéria splňovala, byla oslovena, došlo k seznámení se s prostředím rodiny a byl zjišťován zájem a ochota o poskytnutí rozhovoru k daným účelům. Následně byli vybráni další respondenti, kteří byli osloveni s prosbou o poskytnutí rozhovoru. Po souhlasu zákonného zástupce (matky) byli postupně oslovováni pracovníci, kteří s matkou spolupracují. O spolupráci byla požádána klíčová pracovnice rodiny z orgánu SPOD (v textu dále pracovnice OSPOD), terénní sociální pracovnice města (v textu dále terénní pracovnice), dále pedagožka (v textu dále pedagožka) a sociální pracovnice neziskové organizace (v textu dále sociální pracovnice NO). Terénní pracovnice města byla vybrána, protože je s rodinou i s celou komunitou v častém a intenzivním kontaktu. Matku zná přibližně 10 let, zná i její širší rodinu. Dále má možnost porovnání fungování celé rodiny před smrtí a po smrti otce dětí (manžela matky). Má o rodině komplexní informace jak od samotné matky, tak i od ostatních členů komunity. Pracovnice OSPOD není klíčovou pracovnicí rodiny, ale je vedoucí OSPOD a rodinu zná déle než 3 roky. Pracovnice OSPOD má k nahlédnutí spisy vedené o rodině, účastní se pravidelných šetření v rodině. Vybrána byla z toho důvodu, že klíčové pracovnice rodiny se v poslední době často měnily, a proto má ve chvíli, kdy je realizován rozhovor, o rodině největší přehled. Pedagožka a sociální pracovnice NO do rodiny dochází 1–2× týdně a spolupracují s rodinou 2 roky. Pedagožka se s dětmi věnuje domácí přípravě do školy a také obecnějšímu vzdělávání dětí. Sociální pracovnice NO s matkou spolupracuje na zlepšení finanční gramotnosti, zajištění lepšího bydlení, zvýšení rodičovských kompetencí apod. Obě pracovnice NO jsou v kontaktu se školou, se kterou komunikují ohledně docházky, prospěchu a celkové situace dětí ve škole.

V rámci výzkumu byly realizovány rozhovory s 5 respondenty. Podmínkou u všech respondentů byl souhlas s realizací jak rozhovoru, tak i dalších rozhovorů s návaznými službami. Matka byla o realizaci všech ostatních rozhovorů předem informována, sděleno jí bylo, že pracovníci nedostanou k dispozici doslovný přepis rozhovoru, ale že analýzy rozhovorů budou zveřejněny. Rozhovory s pomáhajícími profesionály probíhaly v jejich kancelářích (kancelář OSPOD, kancelář terénní pracovnice města, kancelář neziskové organizace). Rozhovor s matkou se uskutečnil v místě jejího bydliště. Data byla sbírána od července 2019 do října roku 2019. Na začátku rozhovorů byli všichni respondenti informováni o pořizování nahrávky, zpracování a interpretaci dat i o anonymizaci výpovědí. Byly také podepsány souhlasy s výzkumem.

4.4 Popis situace rodiny

Na základě analýzy získaných dokumentů byl vytvořen následující popis situace rodiny, jejíž naplňování rodičovských rolí bylo předmětem výzkumu. Rodina, která byla předmětem zkoumání případové studie, žije v pronajatém bytě v sociálně vyloučené lokalitě, která je součástí města s cca 12,5 tisíci obyvatel. Rodina je 8členná, tvoří ji matka a 7 dětí. Všichni společně obývají dvoupokojový byt, jenž se nachází na společném dvoře, kde žijí další 4 rodiny. Matka zůstala s dětmi sama po smrti jejich otce, který zemřel v roce 2017. Nejmladšímu z dětí jsou v době rozhovoru 3 roky a nejstaršímu je 15 let. Všechny děti, které jsou školou povinné, navštěvují praktickou základní školu v místě bydliště. Největším problémem ve škole je velmi vysoká absence dvou nejstarších dětí. Znamky mají děti průměrné, ale je to způsobeno i velkou tolerancí učitelů k jejich absenci. Mladší děti si ve škole vedou dobře, učitelé je chválí a jejich absence je v přijatelných mezích. Maminka se snaží navštěvovat školu pravidelně, jak jí to jen její denní režim umožní. Všechny děti jsou v evidenci OSPOD, mají nařízený soudní dohled. Matka aktivně spolupracuje s neziskovou organizací, která jí nabízí jak doučování pro její děti, tak sociálně aktivizační služby. Matka dále úzce spolupracuje s terénní sociální pracovnicí města. Problémem rodiny je také nevyhovující bydlení pro tak početnou rodinu. Všichni členové rodiny spí v jedné místnosti na rozkládacích gaučích. V domácnosti neteče dlouhodobě teplá voda, topení je zajišťováno pomocí malých kamen v kuchyni, ve kterých se topí dřevem. Některá okna jsou rozbitá, takže v zimě se teplo udržuje špatně, což je pro OSPOD velkým problémem.

Matka má příbuzné, kteří ale žijí daleko od jejího místa bydliště, takže jí nemohou pomáhat. Jediní příbuzní, kteří žijí ve stejném městě jako rodina, jsou z otcovy (manželovy) strany. Jedná se o maminku zesnulého otce a poté širší příbuzenstvo, které ale rodině nijak nepomáhá. Vybraná respondentka je v tuto chvíli na mateřské dovolené a hlavní příjem jí zajišťují vdovský a sirotčí důchody.

5 Interpretace výchozích textů

Rozhovory, které byly v rámci výzkumného šetření realizovány, byly na základě prostudovaných informací o otevřeném kódování doslovně přepsány pomocí transkripce a s přepisy se následně pracovalo. Byly opakovaně přečteny, potom byl text rozdělen do několika kategorií, kterým byly přidělovány související výrazy, které se opakovaly, nebo se dají považovat za výstižné, přičemž výsledky se vyhodnocovaly pomocí otevřeného kódování. Hendl (2006) kódování ve své knize popisuje jako „*rozkrýtí dat směrem k jejich interpretaci, konceptualizaci a nové integraci*“. Kódování lze podle Strausse a Corbinové také dělit na otevřené, axiální a selektivní. Otevřené kódování je dle nich „část analýzy, která se zabývá označováním a kategorizací pojmů pomocí pečlivého studia údajů“ (Strauss, Corbinová, 1999, s. 43). Otevřené kódování definují jiní autoři takto: „*Při otevřeném kódování je text jako sekvence rozbit na jednotky, těmto jednotkám jsou přidělena jména, s takto nově pojmenovanými (označenými) fragmenty textu výzkumník potom dále pracuje*“ (Švaříček, Šedová, 2014, s. 211). Otevřené kódování výzkumníkovi pomáhá odhalovat určitá témata, která by jinak mohla v textovém materiálu zůstat skryta.

Kategorie: Nastavování hranic, následek při jejich porušení

Kategorie **Nastavování hranic, následek při jejich porušení**. Do této kategorie patří: Nastavování hranic, jejich dodržování, tresty za porušení. Ve všech rozvorech se tato témata ukázala jako velmi podstatná a při vyhodnocování rozhovorů se jimi prolínají. I v částech rozhovorů, které se zaměřovaly na plnění úkolů dětí v domácnosti nebo společných aktivit, se velmi často objevovala myšlenka nevhodného způsobu nastavování hranic. Je to oblast, která je v rámci sociální práce s rodinami žijícími v sociálním vyloučení nebo v mnohoblékové situaci velmi aktuální téma, které se velmi často řeší.

V této kategorii se objevují tyto oblasti: hranice, udělování a dodržování trestů při překročení hranic, řešení konfliktů. Zahrnuty do jedné kategorie jsou na základě propojení v rozhovorech kvůli předpokladu, že pokud jsou ve výchově nastavovány hranice, velmi pravděpodobně bude docházet k jejich překročení. Pro přehlednost situace by bylo vhodné, aby existoval předem určený „postih“ za jejich překročení.

Dále se také může stát, že při nastavování hranic nebo později udělování trestu za jejich porušení se mohou objevit konflikty mezi tím, kdo hranici a trest nastavuje, a tím, kdo ji má dodržovat a případně přijmout následek za její nedodržení.

Tato kategorie popisuje, jakým způsobem probíhá proces od způsobu nastavení pravidla až po řešení při jeho porušení. Jednotlivé fáze spolu mohou být propojené a dohromady ukazují celkový přístup dětí a rodiče k nastaveným pravidlům a následku za jejich nedodržení. První kategorie byla analyzována na základě následujících kódů:

- Snaží se chovat slušně, hranice chybí, sankce, trest, zákazy, nedodrží zákaz, hádky, křik, agrese, vyšumí.

Nejprve je popsáno nastavování hranic. Terénní pracovníce uvádí: „*On chybí řád, ony chybí hranice, jo, takový ten smysl pro zodpovědnost, to tam prostě není...*“ Ve shodě s tímto je pracovníce OSPOD, která svůj názor na nastavování hranic okomentovala takto: „*Já se právě domnívám, že třeba tahle konkrétní rodina ty nastavené hranice nemá. Že ty hranice, a to nastavování těch hranic tam prostě neprobíhá, protože ta jejich mentalita, to jejich myšlení, a to přesvědčení životní, ve kterým oni vyrůstali, není na tomhle postavené. Oni mají jiné hodnoty svobodného názoru, svobodného myšlení a různých prostě věcí, kdy fakt neřeší tyhle věci kolem a ... „teď se rozhodnu a teď to tak bude prostě“ . „...slova, můžou být nastavené nějaké hranice, ovšem prostě nejsou schopní je dodržovat.“*

Jako další oblast byla často zmiňována důslednost při trestání za překročení daných hranic. Pedagožka se vyjádřila takto: „*Já jeden z problémů, který si myslím, že tam jsou, je to, že vlastně něco se třeba nastaví, řekne, udělá, ale zároveň si nemyslím, že by tam byl nějaký ... jako potom vidět nějaká zpětná vazba. Vlastně, když to překročím, nebo když to nedodržím, tak vlastně se stane tohle a bude opravdu průšvih a zároveň si myslím, že to je i tím, že prostě ta maminka ... třeba něco se nastaví s námi, anebo ona sama třeba si něco nastaví a jako nedodrží to a vlastně se taky většinou nic nestane.“* Pedagožka ve své odpovědi zmínila důslednost matky a důslednosti při nedodržení nastavených pravidel. Terénní pracovníce uvedla, že pokud matka dětem něco zakáže, je s tím dále nakládáno tímto způsobem: „*No, zákazy teda asi moc teda fakt nefungují, jo. I kdyby ten zákaz dali, tak ty děti to nedodrží. A oni to pak zase tak nějak neřeší.“*

Matka se na ukládání trestu za překročení nějaké nastavené hranice a jejich dodržování ze svého pohledu dívá takto: „*A pak maj trest, že nejdou třeba ven. Bud' je to zákaz ven, nebo zákaz puštění televize.*“ Na otázku, zda je schopná na trestu trvat, odpovídá tak, že ho někdy dodrží, někdy odpustí a někdy na něj dokonce zapomene. „*No, někdy jo. Někdy na to zapomenu.*“ „*Když se třeba snažej, tak řeknu „jo, odpustím ti to, můžeš jít ven, nebo si pusť televizi. Ale příště žádný problémy, nebo bude to na dyl.*“ Z toho vyplývá, že matka často sama nedodrží slovo, netrvá na tom, aby si dítě prostřednictvím naplněného trestu uvědomilo, že porušilo nějakou zásadu, překročilo nějakou stanovenou hranici. Trest se tak minul účinkem, nedá se předpokládat, že příště už bude dítě vymezené hranice respektovat.

Tímto se otevřela poslední část kategorie, kterou je řešení konfliktů v rodině. Při nastavování hranic či ukládání trestu za jejich porušení může vznikat prostor pro vznik konfliktů. Řešení konfliktů v rodině, nebo i mimo ni vidí sociální pracovnice NO takto: „*Já si myslím, že to právě nechají často jako jen tak. Že to vlastně jako odplyne.*“ Sociální pracovnice NO: Řešení je tradičně přinášeno pomocí: „*Nehezkými slovy, možná nějakou agresí...*“ Toto vyjádření potvrzuje i následujícím: „*... nezažívám v těch rodinách, že by ten rodič si teda k tomu dítěti nějak jako sednul a řekl mu teda, co bylo špatně a nějak to jakoby spolu vlastně probrali jako v klidu. Že to dítě se sice dozví, že to bylo špatně, ale další nějaké věci – a je to třeba křikem, že jo, nebo možná někde třeba i nějakým plácnutím přes zadek – tak že už to pak není úplně dovysvětlené, no.*“

Sama matka uznává, že její děti jsou zvyklé na řešení věcí křikem: „*No, v klidu asi ne, oni jsou asi zvyklé, že řvu. Takže když řeknu jednou v klidu – nic. Musím jít, jakože a naschvál zařvat. Jakože zvýšit hlas, potom přestanou.*“ Pedagožka situaci při řešení konfliktů popisuje takto: „*No, tak myslím si, že určitě nějaké to vynucování těch pravidel se tam určitě děje tím, že vlastně maminka třeba křičí na ty děti, anebo pokud ji jako hodně naštvou, tak ... nebo už opravdu překročí nějakou tu hranici, tak jako nějakým fyzickým napomenutím...*“

Pracovnice OSPOD mluví o celkovém stylu řešení konfliktů rodin v mnohoproblémové situaci, ale vzhledem k okolí: „*Jo, oni jdou do útoku. Když se cítí ohrožené a ty jejich děti se cítí ohrožené, tak jdou do útoku. Jdou do útoku, ale nicméně ... ony jsou hrozně impulzivní jakoby. Hrozně impulzivní.*“

Z odpovědí respondentek v kategorii **Nastavování hranic, následek při jejich porušení** vyplynulo, že konkrétní děti ze sociálně vyloučeného prostředí nemají pevně nastavené hranice a už vůbec ne pevně stanovený následek za jejich překročení. Z pohledu terénní pracovníce a sociální pracovníce NO nejsou hranice u dětí ze sociálně vyloučeného prostředí téměř vůbec nastavovány. Hranice z pohledu sociálních pracovníků nejsou dostatečně nastavené z více důvodů, jedním z nich může být i fakt, že komunita sociálně vyloučených rodin žije více teď a tady, popřípadě dneškem, nepřemýšlí tolik o budoucnosti. Tomu potom také odpovídá jejich přemýšlení, které se odráží i v jejich výchově. Jejich svobodné myšlení jim sice v některých případech umožní nastavování hranic, ovšem největší problém mají s jejich dodržováním, respektive rodiče nedokáží být důslední, aby kontrolovali a vymáhali dodržování stanovených pravidel.

V části, která se věnuje způsobu řešení konfliktů, se velmi často objevovala slova jako je křik, řev apod. Samotná matka uznává, že její děti jsou zvyklé, že s nimi komunikuje zvýšeným hlasem. Pracovnice se také vyjadřovaly k tomu, že dle jejich názoru nejsou neobvyklé ani fyzické tresty v podobě facky, plácnutí přes zadek a podobně. Sociální pracovníce NO ve své odpovědi zmínila, že jí v rodině úplně chybí vysvětlování dětem daného problému. Rodič po uklidnění vyhocené situace dítěti už většinou nevysvětlí, co dítě v danou chvíli udělalo špatně, za co přišel trest a nevyhodnotí celou situaci. S tím je možné se v praxi setkat velmi často – rodiče dítě za něco okřiknou, potrestají například plácnutím přes zadek, ale poté se k tomu již nevrací, aby dítě pochopilo, za co přišla od rodiče taková reakce, jestli udělalo něco (popřípadě co) špatně, jestli se o něj rodič v tu chvíli třeba bál, a proto tak reagoval apod. Pro děti je o to těžší se v tomto ohledu v komunikaci s rodičem orientovat.

Kategorie Zajištění chodu domácnosti

Jako další kategorie byl zvolen tento okruh: organizace chodu domácnosti, domácí práce, režim dne. Kategorie vzešla z následujících kódů, které byly v textu analyzovány:

- Úkoly, povinnosti, řád, chod domácnosti, čas si organizují samy (děti), nemají žádný harmonogram.

Sociální pracovnice NO uvedla, že její zkušenost s domácími pracemi z rodiny je následující: „...nezapojují se vůbec do nějakých domácích prací, nebo nemají žádné svoje úkoly, povinnosti.“ Naopak terénní pracovnice má o něco jinou zkušenost s pomocí dětí matce v rodině. Z její zkušenosti vyplývá, že se děti zapojují následujícím způsobem: „protože když tam takhle občas přijdu, tak opravdu jako třeba myje nádobí (myšleno nejstarší dcera), nebo je u sporáku, jo, anebo tak nějak se snaží, když paní (vynecháno příjmení- myšleno matka) ví, že má někdo přijít, tak vím, že tam i malé holky chodí se smetáčkem a honem, honem se uklízí, jo...“ Terénní pracovnice zároveň říká, že podle jejích zkušeností není pravidlem, že by děti s každodenními domácími pracemi pomáhaly, obecně si myslí, že to funguje takto: „když prostě to dítě nechce, tak jako rodiče ho nenutí. Jo, a aby tam byl nějaký řád, to prostě není.“ Toto vyjádření částečně potvrzuje odpověď sociální pracovnice NO, terénní pracovnice ale říká, že někdy děti matce s úklidem domácnosti pomohou, ale je to na nich, musí se jim chtít.

Matka se k rozdělení domácích prací vyjádřila takto: „Úkoly mají. To jsou: chodit rádně do školy, přijdou ze školy, udělat si úkoly. Nevím, třeba se najedí, pak si to po sobě umejt, nebo tak, nebo ...“ „Nevím, třeba někdo zamete, umeje nádobí. Větší se třeba postarají o malý, nebo o menší.“ Na otázku, zda děti mají domácí práce předem rozdělené, odpověděla matka: „Ne, to komu co řeknu, tak to udělá. Nebo měli by no, udělat. Pak se zeptaj, jestli můžou ven, podívám se, jestli to je to, jestli si to udělaly. I když to třeba udělaj, ale špatně. Ale snažej se, ale jo. Jde to. Tak potom jim třeba řeknu hodinka, dvě venku a domů.“ Z toho vyplývá, že děti se do chodu domácnosti zapojují, ale je to nahodilé a není v tom žádný řád.

Pracovnice OSPOD uvádí, že si myslí, že v domácnosti chod je, jen my neakceptujeme, že je jiný, než je náš standard. „...oni přesně vědí, jak se mají chovat a ty role mají rozdělené mezi sebou. A to je ten důvod, proč já si myslím, že tam nějaký chod v té domácnosti je. Sice chaotický, pro nás nepochopitelný, ale pro ně uchopitelný a dostižný. Jo, pro nás prostě málo – ostatní občany, kteří jsme byli nějakým způsobem vychovávaní v nějakých hodnotách prostě – ale pro ně ty hodnoty, které máme my, nejsou zavazující a nemají takovou intenzitu a míru. Ale jo, jsem přesvědčená, že tam chod domácnosti je.“ Pracovnice OSPOD zde reflektuje srovnání chodu domácnosti, podle jejího názoru běžným chodem pro většinovou společnost a chod domácnosti, se kterým se setkala v této rodině. Její pohled je ovlivněn pohledem na normalitu, kterou každý z nás má nastavenou individuálně. ale nemusí to znamenat, To znamená, že když

sociální pracovnice shledává chod domácnosti je neorganizovaný, že to stejně vnímají i členové dané domácnosti. V rozhovoru zmiňuje i to, že vlastně každý pracovník má hranici pro to, co je únosné a co je pro vývoj dětí už za hranou únosnosti, nastavené jinak.

Sociální pracovnice NO uvádí, že z jejího pohledu děti nemají příliš strukturovaný čas a že je to pro sociální pracovníky, kteří s rodinou pracují, velké téma: *„Nemají žádný harmonogram třeba toho, jak by se tam vlastně měl odvíjet ten chod té domácnosti, nebo moc se s tím neseťkávám. Je to spíše něco, na čem s těmi rodinami pracujeme, když tam OSPOD vidí, že tam vlastně tohle chybí. Že ty děti nemají rozvržený den...“* V tomto duchu je také tvrzení sociální pracovnice NO: *„...vůbec právě ten harmonogram nastavený, jak by to mělo fungovat třeba včetně té přípravy do školy a tak, takže přijde mi, že si to často ty děti samy tak nějak organizují. Že tam není ani třeba čas jídla určený, čas, právě kdy se má to dítě připravovat do školy, čas na večerní hygienu.“* Pracovnice OSPOD hodnotí situaci takto: *„...mají slovo i děti. Jo a je to z toho důvodu, že když ty děti řeknou, že se jim nechce do školy, nebo je něco bolí, vymýšlejí si, tak ona jakoby ty jejich přání fakt plní. Jo, což je další narážka, proč je v tomhle případě stanoven soudní dohled.“*

Organizace chodu domácnosti, domácí práce a režim dne dětí se u rodin ze sociálně vyloučeného prostředí jak na základě zkušeností z práce s těmito rodinami, tak také z pořízených rozhovorů objevuje jako samostatné téma, na kterém sociální pracovníci a pracovníci OSPOD intenzivně pracují. Rodiče mají velké množství jiných starostí, a proto nechávají chod domácnosti, rozdělení domácích prací velmi benevolentně nastavené a nedávají mu příliš velkou strukturu, což odpovědi v rozhovorech se sociálními pracovníci i s matkou potvrzují.

Z kategorie **Zajištění chodu domácnosti** tedy vyplynulo, že děti ze sociálně vyloučeného prostředí sice s některými úkony v domácnosti pomáhají, nebo si plní například své školní povinnosti nebo další nezbytné aktivity k bezproblémovému chodu domácnosti, ovšem jak sociální a terénní pracovnice, tak i samotná matka ve svých výpovědích potvrzují, že žádné z dětí nemá stanovenou nějakou povinnost či úkol, za který by odpovídalo ono samo. Děti tedy v rámci povinností dělají pouze to, co jim rodič řekne a co v dané chvíli dělat chtějí. Rodič dítěti danou práci zadá, ale je běžné, že dítě to neudělá, pokud se mu zrovna nechce. Za strukturovanost /nestrukturovanost

volného času dětí jsou zodpovědní rodiče, protože má velký vliv na budoucí hodnotové nastavení dětí (Matoušek, 1993). Z pohledu sociálních pracovníků je denní harmonogram a zapojení dětí do chodu domácnosti pro děti příliš volné. Matka ve svých odpovědích tento problém nezmiňovala. Vnímá to tak, že pokud děti požádá, tak jí ve většině případů vyhoví, což je pro ni podle její odpovědi dostačující.

Kategorie: Společné aktivity

Jako další je zařazena kategorie **Společné aktivity**. Otázky také byly zaměřené na společné trávení volného času, soudržnost a pospolitost rodiny, jakým způsobem je v těžké životní situaci posilována a udržována. V této podkategorii byly nalezeny výrazy:

- Jdou někam ven, společná aktivita, tchýně/babička.

Jako první odpovídající na tuto otázku je zařazena terénní pracovníce, která bydlí i pracovně působí v místě bydliště rodiny, o které je zpracováván výzkum, takže má oproti ostatním pracovnícům větší přehled i o odpoledním a víkendovém pohybu místních obyvatel. Na otázku, zda má rodina nějakým způsobem organizovaný volný čas, reagovala takto: *„Třeba u té (jméno matky) ne. A čas je naplněný kdyžtak, že děti lítají tady po ulici, anebo se pak všichni seberou a jdou za tchýní...“*

Částečně podobně to vnímá sociální pracovníce NO, která si nemyslí, že by měla rodina organizovaný volný čas: *„...drží jako rodina, ale jakože ne tím, že by dělali nějakou společnou vyloženě aktivitu. Nebo teď mě teda konkrétně nic nenapadá, co by dělali jako společně. To možná, když tam chodíme my, tak s nimi pracujeme jako se všemi, ale jinak mě nic nenapadá úplně. Protože ta večere třeba, co jsi zmiňovala, tak tam ... nebo vůbec večere, obědy nebo nějaké třeba snídaně, tak to si myslím, že tam nefunguje, že by ty rodiny takhle pospolu měly. Možná nějaký třeba společné divání na televizi. Nebo občas, že jdou třeba někam ven, jo, s těmi dětmi.“*

A sociální pracovníce NO dodává, že z výchovy má poté pocit: *„Že právě, jak si ty děti často organizují ten čas samy a vlastně vyrůstají, jak dříví v lese, jak se říká.“* Naopak pohled matky na otázku společně tráveného času je jiný než obou uváděných pohledů pracovníků. Dle matky dělají společně jako rodina spoustu aktivit, jako příklad: *„No jdeme všichni ven, buď na houpačky, nebo na oříšky. Nebo se psem jdeme ven. Nebo k babičce jdeme všichni, jakože rodinka.“* Matka během odpovědi na tuto otázku

opakovala, že toho společně dělají moc. Větší výčet aktivit ale nepopsala. Její odpověď se tedy velmi přibližuje odpovědi dotazovaných pracovníků (terénní a pracovníce NO). Rozdíl je v tom, že matce tyto společné aktivity přijdou dostačující, zatímco pracovníci mají opačný pocit.

Pedagožka uvedla, že z jejího pohledu to v rodině funguje takto: „...že je to rozdělené na takové části, jakože maminka a nejmladší děti, ti vytváří vlastně nějaký takový jako celek, který vždycky je pospolu a prostě jde spolu nakupovat, jdou spolu támhle, ale vlastně ti nejstarší synové, ti si myslím, že ti tam příliš nějakého času společného jako netráví.“

Na otázku, co tedy vlastně rodinu jako celek spojuje, protože z odpovědi vyplývalo, že rodina příliš společných aktivit, rituálů apod. nemá, není to pro ně zřejmě důležitou položkou ve vzájemném vztahu, bylo odpovězeno následujícím způsobem. Terénní pracovníci: „No, tak někam se vrátit musí, to máme všichni. Někam se musíme vrátit, že jo. A že máma třeba, když je doma, v poledne uvaří něco, tak to vidí, že jo, tak jakoby během dne.“ Dále to ve svém povídání potvrzuje, že jako základní potřeby dětí v náročných situacích rodiny spatřuje tyto: „Mít střechu nad hlavou, mít rodiče, jasně, mít se kde vyspat, jít kam na toaletu, kde se najíst, že jo, takové ty potřeby, ty základní toho malého človíčka, že jo.“ V podobném stylu odpověděla i sociální pracovníce NO: „No tak, co je spojuje. No tak určitě ten domov, že jo, že se mají všichni kam vracet a společně tam žijí, tak to je spojuje.“

Z interpretace kategorie **Společné aktivity** vyplynulo, že rodina žijící v sociálně vyloučeném prostředí a nacházející se v mnohoproblémové situaci, netráví společný volný čas takovým způsobem, jaký je pro většinovou společnost považován za běžný. Byly uvedeny aktivity jako jít všichni k babičce nebo jít na nákup, ale sociální i terénní pracovníci uváděly, že čistě volnočasové rodinné aktivity chybí. Rituální činnosti, které by se opakovaly každé ráno, každý týden apod., zde zřejmě chybí úplně. Například u těchto rodin nepozorují povídání si o věcech, které ten den členové rodiny zažili, nebo společné obědy či večere. Společné aktivity jsou důležité pro vytváření vztahů v rodině, vznikají při společných vzpomínkách a zážitcích.

Jak uvádí Sobotková (2001), společné aktivity, rituály, které rodina periodicky opakuje (snídaně, nástup jednoho z dětí do školy...), je pro klima rodiny velmi příznivým faktorem, upevňují a zlepšují rodinné vazby. Soudržnost těchto rodin není založena na společných aktivitách, ale na rodině jako takové. Soudržnost vlastně vyplývá z pokrevního příbuzenství a blízká si bývá také širší rodina.

Kategorie Výchovné cíle, přání do budoucna

Kategorie **Výchovné cíle, přání do budoucna** se vztahují k tomu, co by si jejich matka přála pro své děti do budoucna a jakým způsobem se na těchto cílech sama aktivně podílí. Byly stanovené následující kódy:

- V normě, spokojenost, mělo se dobře, spokojení.

Jako jedním z cílů výchovy a přání do budoucna sociální pracovnice NO uvedla, že rodiče mají následující představu: „...*aby vlastně to dítě vyrůstalo tak, aby vlastně se nedostalo do vězení, to znamená, aby se chovalo tak, co je vlastně v normě. Aby neporušovaly tu normu, která tady ve společnosti je.*“ Terénní pracovnice se také vyjadřovala vzhledem k zajištění dětí do budoucna, například k možnosti vyučení se: „...*aby ty děti měly na nějaké studium alespoň, aby se něčemu vyučily. Takhle daleko ona nepřemýšlí. Ale to je u většiny Romů. Oni nepřemýšlí, co bude za rok, nebo za pět let...*“

Podobně pedagožka uvádí: „...*že pokud tam nějaké ty cíle vůbec jsou, tak že jsou hodně, jako třeba z našeho pohledu, hodně takové jako krátkozraké, krátkodobé, že prostě třeba maminka chce, aby teda dochodily teďka tu základku, aby prošly. Když se třeba zeptáme, dcera, že by měla jít za rok, jestli můžeme s ní začít mluvit, nebo s ní začít pracovat na nějakém třeba učňáku nebo něčem takovém, tak prostě nepřijde mi, že by jako maminka měla pocit, jo, musí se vyučit, protože chci, aby měla dobrou práci.*“

Na otázku, jaké má matka největší přání do budoucna pro děti, odpověděla terénní pracovnice takto: „*Určitě by je ráda postavila na nohy, aby se měly dobře. To chce každý rodič.*“ Jako určitý cíl nebo přání do budoucna označila sociální pracovnice NO následující: „...*aby se měly i třeba líp než ty rodiče, to se mi taky hodně stává, že v rodinách takhle o tom mluví, že jako třeba chtějí, aby se to dítě vyučilo, nebo mělo nějaké prostě vzdělání, aby mohlo dělat pak třeba jinou práci.*“ Pracovnice OSPOD: „*No, aby nemusely nic dělat a měly se dobře. Aby se netrápily. Měly, co jíst. A když je*

teda něco bolí, tak aby si mohly jako lehnout.“ A dále také uvádí: „Já si hlavně myslím, že by si máma přála, aby ty děti byly spokojené. Ona by jim to přála. Já si myslím, že ona by jim i přála takové to pevné rodinné zázemí. I přesto, že to nezažila.“

Matka uvedla, že: *„No, hlavně ne nějakí parchanti, aby se nějak toulaly nebo fetovali, jak to teďka je, nebo chlastaly. Prostě slušní lidé.“* A *„aby z nich nevyrostlo to, co jsem říkala. Aby byly jakože fakt k něčemu. Ne, že když si budou hledat práci, tak je někdo vyhodí: Né, ale ty nemáš výučák, ty cigán, takže ven.“* *„Nebo aby nebyly bezdomovci. Nebo nevím. No, a aby potom nedopadly, jak jakože někdo v dětském domově. Aby vychodily v pořádku školu – kdo bude chtít, jakože velcí, ať se jako jdou učit. Ne na nějaký úřad práce.“*

V kategorii **Výchovný cíl, přání do budoucna** z rozhovorů vyplynulo, že nejsou příliš dopředu promyšlené, že rodina funguje a pracuje na tom, co je aktuální. Nelze zde mluvit o nějakých přesně daných, konkrétních a dlouhodobých cílech. Velmi zajímavé je zde pozorovat, jaké cíle jednotlivé respondentky uváděly. U profesionálních pracovnic se jednalo především o dokončení základní školní docházky, aby se děti měly dobře bez práce, nebo aby se dítě vyučilo a mělo lepší práci. Oproti tomu matka v první řadě mluvila o zapojení do společnosti, aby z dětí byli slušní lidé, aby z nich nebyli alkoholici, nebo aby nebraly drogy. I matka ve své odpovědi zohlednila to, že by se měly jít učit.

Rodiny často svou výchovou chtějí dosáhnout především toho, aby jejich děti měly v dospělosti hotovou školu, a tím i dobrou práci a nebyly odkázány na dávky sociální podpory. Kategorie je považována za důležitou pro pochopení smýšlení matky. Dle Nakonečného (1996) je velmi důležité jak ve všech lidských činnostech, tak i ve výchově vědět, z jakého důvodu a jak si přejeme dítě vychovávat a zapojit ho do života. K tomu všemu bychom měli ve výchově směřovat a přizpůsobovat (Nakonečný, 1996).

Kategorie Rodičovství, zkušenosti matky

Následující kategorie se zaměřuje na téma, které se také prolínalo všemi rozhovory a které má bez pochyby velký vliv na pohled matky na výchovu a rodinu jako takovou. Jedná se o dětství matky, které ona sama prožila v ústavní výchově, a zároveň o velký strach z odebrání jejich dětí do ústavní péče. V kategorii bude nejprve popsána část z dětství matky a poté téma hrozba ústavní péče.

Kategorie vzešla z následujících kódů:

- Ústavní péče, strach, udržet u sebe, jak vyrůstal rodič, vzorec, vzorec chování, návyky.

Terénní pracovníce se k této oblasti vyjadřuje následujícím způsobem: „...*jak byli vychovávaní rodiče, tak ten vzorec, že jo, to je jasné, se přenáší na děti a ty pokračují takhle dál no.*“ „... *Ona vyrostla v tom dětském domově, nevím tedy, jak dlouho, to bych lhala, člověk by i řekl jakoby, že v tom dětském domově nějaké ty návyky, že jo, hygienické a nějaký řád, povinnosti, že to tam jako bylo určitě...*“

Názor pracovníce OSPOD na spojitost s vlastní výchovou: „*pokud člověk není vychovávaný v nějaké důslednosti a nemá ze své původní rodiny osvojené ty správné vzorce chování pro nás, takže v ten moment je nemůže umět používat. A může je umět používat jen v případě, pokud bude osoba, která ho tímhle procesem celým bude provázet...*“ Jak to vidí pracovníce OSPOD : „*Já si myslím, že v tomhle případě úplně ... zase ale to je s ohledem na tu kapacitu té mentální schopnosti té matky.*“ „...*ona to neměla, ony nebyly vedeny k tomu, aby byly vzdělané, aby měly prostě ty děti školu, aby měly dobrou práci, ona to takhle nemá nastavené. A to, když to nemá nastavené člověk, tak to neprojektuje do vlastních dětí. Takže pro ni vlastně není důležitá ani ta docházka jako přece tolik, jo. Proto tam jsou ty mnohoproblémové projevy, protože prostě to nepovažuje za důležité. Pro ni zase důležité jsou jiné věci.*“

Matky bylo velmi obtížné se ptát na dětství, byl jí ponechán prostor pro to, do jaké míry o tom chce mluvit ona sama. Na dotaz, jestli si myslí, že při výchově svých dětí čerpá ze zkušeností ze svého dětství, odpověděla takto: „*Ze svého dětství ... Tam toho bylo moc. Já jsem měla dětství hnusné, takže nevím.*“ Poté pokračovala, ale odpověď byla směřována pouze k pobytu v dětském domově (kam byla umístěna okolo pátého roku): „*Já mám jiné zkušenosti z dětského domova a tam byli jakože hodní, nás učili, co a jak, do života. Tak to je už zase něco jiného než přímo od mojí jakože rodiny. To už dávám – jak to mám říct – to, co já jsem nabrala v tom děcáku, nebo v dětském domově, to nebyl, jakože úplně děcák, tak to jakože zkouším dávat svým dětem. Co mají a co nemají dělat a tak.*“ „... *tam nás učili jako, když už budeme dospělí, co dělat, jestli umět vařit, uklízet, no prostě tady to. Mě třeba nenapadlo, že budu mít tolik dětí.*“ Matka tedy odpovídá, že bere zkušenosti z DD při výchově svých dětí a jsou pro ni zřejmě pozitivnější než ty, které si přinesla ze své biologické rodiny.

Tím se přesouváme k tomu, co matku nejvíce děsí v souvislosti výchovou jejich dětí. Shodly se na tom všechny profesionální pracovnice. Sociální pracovnice NO opověděla: „...*aby to dítě neskončilo někde třeba v ústavní péči. To může být jakoby nějaký strašák, čeho se bojí.*“ Stejně tak to jako důležitý faktor vidí i terénní pracovnice takto: „...*tak se bojí odebrání dětí, jo, to jako opravdu, z toho má strach.*“ V této odpovědi sociální pracovnice NO je spojený strach o děti a životní zkušenost matky. „*A já si myslím, že to je i ovlivněné tím, jak vlastně vyrůstal ten rodič. Jo, že když si ten rodič prožije třeba, nevím, dětství někde mimo rodinu, takže ho to může pak ovlivnit v tom, že z toho má strach, aby tak ty děti jako nedopadly taky no.*“ Pracovnice OSPOD potvrzuje: „...*ale vím, že se bojí, že jí budou odebrány děti. Toho se fakt bojí. Jo, to je takové jako to ... takový její Damoklův meč. Ona se toho fakt jako bojí, o ty děti prostě fakt jako bojuje, chce je, jo, nicméně nedokáže..., jak říkám, prostě to nezažila sama a pro ni jako docházka do školy není podstatnou záležitostí.*“ V této oblasti se všechny shodují. Pracovnice OSPOD to opět spojuje s další kategorií, kterou je dětství matky, že je to propojené s tím, co chce ona v současné době pro své děti. Stejně tak pedagožka: „...*že možná jejím cílem je, taky to nemají všichni, jako udržet si ty děti vlastně u sebe v rodině. Protože prostě občas tam přijdou nějaký jako, že jo, vnější vlivy, že by to tak třeba úplně být jako nemuselo, vzhledem k určitým okolnostem a vzhledem k tomu, že ona je sama jako z ..., vyrůstala v dětském domově, tak prostě mám z ní pocit, že to je třeba její cíl vlastně si ty děti jako udržet u sebe.*“

Všechny pracovnice bez ohledu na to, v jak intenzivním nebo dlouhodobém kontaktu s rodinou jsou, vyhodnotily, že mezi největší obavy matky patří odebrání dětí a jejich umístění do ústavní výchovy. Sociální pracovnice NO popisuje život mimo rodinu jako handicap, kvůli kterému matka neumí o rodinu správně pečovat, nezažila chod rodiny, jakým způsobem se v rodině funguje, kdo by měl mít jaké povinnosti apod. Naopak samotná matka vidí ústavní péči jako místo, kde se naučila, jak se starat o domácnost více, než v její vlastní biologické rodině. Zároveň je to pro matku a pro celou rodinu největší hrozba, která matku pohání, aby se snažila ve své roli zdokonalovat a aby dětem poskytovat takové zázemí, které by bylo vyhovující i z pohledu OSPOD.

Kategorie Naplňování potřeb dětí, péče o děti

Kategorie **Naplňování potřeb dětí, péče o děti** zahrnuje pojmy, které se vztahují k naplňování základních lidských potřeb jak fyzických, jako jsou dostatek jídla, tepla, spánku, tak také projevů lásky, bezpodmínečného přijetí apod. Podle jedné sociální pracovnice rodiče v mnohoproblémové situaci naplňují v rámci potřeb dětí pouze ty skutečně, jako je potřeba jídla nebo spánku. Další oblast, která se v průběhu rozhovorů ukázala jako velké téma jak pro rodinu, tak pro pracovnice, které s rodinou pracují je nevyhovující **bytová situace**. Stabilní bytová situace je jedním z faktorů, která vede u dětí k naplňování jak fyzických, tak psychických potřeb. Pokud děti vnímají, že jejich domov není stabilní a mohou o něj snadno přijít, pocitu bezpečí to nepřidává. Zásadní otázkou je to i pro sociální pracovnice, ale matka není dlouhodobě schopná tuto situaci řešit. Toto tvrzení je v rozhovorech potvrzeno a často se objevovaly tyto výrazy:

- Bezpečí, láska, jídlo, spánek, přijetí, bydlení, lepší bydlení, svůj pokoj, hygiena, nejistota, priority.

Potřeby, kterých se dětem dostává, sociální pracovnice NO vyhodnotila následujícím způsobem: „...*zázemí, myslím, že i to bezpečí, prostě lásku, jakože tohle ona, dá se říci, naplňuje, akorát asi jiným způsobem, než jsme zvyklí my.*“

Ohledně potřeb dětí se terénní pracovnice vyjadřovala k materiálním potřebám: „...*když má ty peníze, co má, takže možná jim i nesmyslně třeba koupí, jo, že děti si to přejí, tak jim to koupí.*“ Dále se terénní pracovnice domnívá, že základní potřebu jídla matka zajistí, jen pochybuje o kvalitě stravy: „*Já si nemyslím, že by jako děti měly hlad, ale že je to chudší.*“ „... *já nevím, že by třeba každý den děti měly nějaký jogurt, jo, nebo něco takového plnohodnotného ... Ony třeba mají křupky, nebo nějaké brambůrky a Coca-Coly, to, že jim mamka třeba dá prašule, jo, ale není to o tom, co by měly jakoby doma v ledničce a mohly si jakoby přijít. Nějaká ta pravidelná strava. Snídaně, svačina, oběd, nějaká zase malá svačinka a večere. Takhle to nefunguje.*“

V materiálních potřebách matka nevidí podstatné nedostatky a uvádí: „*Asi jim nechybí nic. Oblečení maj, jídlo maj, kde spát maj, zvířátka maj. Pejska, papouška, kočičku. To už snad stačí.*“ Pracovnice OSPOD se přidává s materiálními věcmi: „*Potřeby. Já si myslím, že takové to, aby ty děti měly co jíst, aby měly kde spát, to ona naplňuje.*“ To,

co rodinu spojuje, nazvala terénní pracovnice takto: „...ony tu lásku pociťují tím, že jakoby domov mají, že jo, máma tam je, něco uvařeného v hrnci jako bývá a vzhledem k tomu, že takhle žily už od malička, tak ony nevnímají ten nedostatek.“

Jednou z největších priorit a přání bylo opakovaně uváděno bydlení rodiny. Sociální pracovnice NO uvedla: „...že když by ses zeptala v rodinách, tak ti řeknou, že třeba lepší jako bydlení, lepší byt. Nebo alespoň z toho mám já takový pocit. Jako aby měl každý třeba svůj pokoj, nebo alespoň více prostoru, dobrou koupelnu, kde se budou moci všichni umýt.“ Jako zásadní věc pro život celé rodiny vidí terénní pracovnice toto: „...vím, že by ráda změnila jako bydlení, to už jsme tady řešili mnohokrát.“

Sociální pracovnice NO zde uvedla příklad, jak funguje naplňování potřeb dětí podle Maslowovy pyramidy potřeb. Pokud má rodina problémy v základních věcech, jako je udržet si bydlení nebo sehnat jídlo pro své děti, potom jde například školní docházka logicky stranou. „Nebo priorit, že jo, protože to prostě není, když ty rodiny řeší kolikrát, že jo „Nemáme střechu nad hlavou“, nemají třeba dostatek jako jídla, že jo, pro ty děti, nebo vůbec celkově, tak nebudou řešit to, že to dítě vlastně není ve škole.“

Matka potvrzuje výroky pracovnic v tom, že by chtěla pro svoje děti lepší bydlení: „Nějaký lepší byt, pro ty děti. Aby měl každé svoje, protože až vyrostou, budou chtít každé snad soukromí, nebo nemůžou bejt furt všichni spolu. No, aby se měly prostě dobře, jako u mě, ale dobře. Ne, někde jinde.“ Z její odpovědi je také evidentní, že si přeje, aby děti mohly zůstat a soukromí mít u ní. Což odpovídá výše uvedené kategorii, že má strach z odebrání dětí. I další odpověď potvrzuje přání lepšího bydlení: „Aby měly prostě malý, aby měly svoje, kluci, holky zvlášť. Aspoň. A tak by se už jako dalo. Jako všechny je zaukolovat. Všechny to nějak to.“ Dále se dostává k otázce, proč se jí lepší bydlení nedaří sehnat: „Nemůžu nikde sehnat, protože mám hodně dětí. Můžu říct, že jsme Romové, ne?“

„...jak slyšeli, že jsme Romové, konec. Vypnuli to. Nevím, už nevím. Tady když udělá prostě jeden cigán něco špatně, tak to už házej do jednoho to a už jsou všichni stejný jako.“

I pedagožka se zmínila, že jedním z problémů rodiny by mohlo být bydlení: „*Ještě je to asi bytová situace. Toho bytu, na kterém žijí.*“ „*...je problém, že třeba nezaplatí nájem a hrozí to, že přijdou o to bydlení úplně, ale zároveň není to bydlení vyhovující pro OSPOD nebo prostě pro ty děti, takže vlastně tam se tlačí na to, aby se to zlepšilo. Nebo aby se našlo něco jiného, takže...*“ „*Ona se hodně snaží najít si třeba jako jiné bydlení, jenomže v tomto počtu je to prostě ...*“

Potřeby dětí matka definuje takto: „*Lásku. Pochopení. Nějakou tu pomoc, nebo jak to mám říct.*“ A na otázku, jakým způsobem dětem látku dává najevo, odpovídá: „*Já nevím, třeba když udělaj něco dobře, tak je pochválím, ty malinký. A tý velký řeknu, jo, takhle jsi to udělala, nebo udělal dobře. Jen tak dál.*“ Na otázku, zda je naplněná potřeba lásky, odpověděla terénní pracovnice takto: „*Tak já myslím, tak děti jako matku jinak milují.*“

Pracovnice OSPOD: „*Ale tahle máma je netýrá, nezneužívá je, neprobíhá tam žádný kal a mně přijde, že ty děti v té domácnosti s tou mámou jsou poměrně spokojené, v rámci jejich možností.*“ Matka se ve vztahu k dětem vydefinovala následovně: „*Já jsem řekla, že mě můžou brát jakože i mámu i jakože takovou kamarádku, jakože můžou se mnou i mluvit i všechno.*“

V kategorii **Naplnování potřeb dětí, péče o děti** je hodnoceno více úrovní potřeb. Nejprve jde o potřeby fyziologické, které tvoří základ pro ostatní potřeby. Fyziologické potřeby zahrnují potřebu: „*Jídla, tekutin, vyměšování, spánku, odpočinku, pohybu, hygieny apod. Děti by se měly pohybovat v bezpečném prostředí a vhodných mikroklimatických podmínkách, měly by mít dostatek kvalitní potravy*“ (Kolaříková, 2015). O tomto například mluvila terénní pracovnice, která říká, že děti nemají hlad, ale jídlo není tak kvalitní a pestrá, jak by výživa pro děti měla být. Ve stejném duchu se vyjádřila i matka, která říká, že děti mají co jíst a kde spát, takže jsou tyto potřeby naplňovány. Kvalita matkou hodnocena nebyla. S fyziologickými potřebami, jako jsou spánek, odpočinek, bezpečné prostředí, je spojena také bytová situace. Matka bydlení vnímá jako jeden z hlavních problémů, který rodinu trápí.

Ráda by pro svou rodinu získala větší a lepší bydlení. Problémy s kvalitním bydlením patří do výčtu typických problémů, což potvrzuje také Metodické doporučení MPSV, které je zmiňované v kapitole 2.2 (Vítková Rulíková, 2009). K problematice nevyhovujícího bydlení se vyjádřila matka, terénní pracovnice, sociální pracovnice NO

i pedagožka. Všechny to vidí jako problém, který by mohl být pro rodinu velmi ohrožující. Zároveň ale uznávají, že pro takto početnou rodinu, která navíc patří k etnické menšině, není vůbec snadné lepší bydlení sehnat a udržet si ho.

Kategorie Přebírání odpovědnosti

V rodinách nacházejících se v obtížné situaci je možné se setkat s tím, že děti jsou často zodpovědnější než jejich rodiče. V případě mnoha problémových rodin může jít i o zastupování rodiče při výchově mladších sourozenců či vlastní odpovědnost za svou docházku apod. Kódy byly používány následující:

- Zastupitelnost, přebírání rolí, rozdělené role, zodpovědnost, řešení.

Terénní pracovnice uvádí, že velká odpovědnost často spočívá na dětech, které matka nevede, takže se mohou a často musí rozhodovat samy. *„Že jo, když spí maminka, tak se asi těžko vykoupají děti, že jo.“* *„Děti si vymyslí, že je bolí břicho, ono je nebolí a rodiče to vědí, ale ten rodič už ví, že to dítě nechce do školy a proč by ten rodič, který jakoby se tím vzděláním moc nezabývá, tak proč by s ním nešel radši k lékaři, který mu to tam jakoby napíše a dítě je týden doma.“*

Pedagožka uvádí příklad toho, jak děti částečně přebírají odpovědnost za matku: *„Já vstanu a mamka třeba ne, ale já vstanu, takže bych vlastně mohl zařídit to, že ten brácha vstane taky a ta ségra vstane taky a můžeme jít do té školy všichni.“* Dále ale uvádí, že to funguje ne příliš dokonale, protože děti v sobě zatím tak velkou zodpovědnost nemají, ale je to něco, na čem s nimi nezisková organizace pracuje. Je tedy na dětech samotných, nebo na jejich sourozencích, zda do školy vstanou, či nikoli. Přitom do 15 let by tato odpovědnost měla být na matce. Ta by ji měla postupně na děti přenášet. Nejprve by děti měly být zodpovědné za méně důležité věci.

Terénní pracovnice uvedla, že děti mají velký přehled o tom, co se v domácnosti řeší a co rodinu například trápí: *„Děti prostě vědí všechno. To i ty pětileté, že si jde máma zažádat jakoby o dávku, jo, nebo ... u nich se to tak prostě řeší, dluhy a to ... u jednoho stolu v uvozovkách, jo. Prostě děti se nevyhazují od diskuze. Ty jsou jí přítomné.“*

V tom se shoduje i odpověď pedagožky: „...nějaká taková otevřenost v řešení těch jako problémů, nebo jakože – Ted'ka ti to nekoupím, protože nemáme peníze–, a že to vlastně všechno ty děti mají takhle jako z první ruky, není to nic jako okolo. Jakože to ... prostě – Dneska ti to koupím, protože máme, zítra ne, protože nemáme.“

Matka si je vědoma, že jí děti pomáhají s péčí o mladší sourozence. „Větší třeba oblíknou malý, učešou, umejou. Nebo když někdo řekne ze sourozenců „hele, podej jí boty“ nebo „podej mikinu“ něco, tak jo, jdou. Udělej to.“ Na otázku, zda jí pomáhají i s výchovou mladších, odpověděla jednoznačně: „Asi jo, to asi dost.“

Naopak pracovnice OSPOD si je vědoma, že jako instituce vstupující do rodiny zvenčí má omezený a zkreslený pohled na věc: „...my nevidíme úplně takový ten chod domácnosti, jak funguje.“ Sociální pracovnice NO si na otázku ohledně chodu domácnosti odpověděla: „Tak to si myslím, že tam určitě funguje v těchto rodinách, že ta zastupitelnost toho rodiče se tam hodně jako buduje. Že už při nízkém věku těch nejstarších dětí vlastně se předávají tady ty hodnoty. Třeba, že jo, se i docela stává, že v těchto rodinách mívají ty vlastně holky i brzy děti a jsou k tomu, mi přijde, tak i trošku jakoby ... nebo je to prostě nějaký vzorec, který funguje prostě.“

Kategorie **Přebírání odpovědnosti** ukázala, že v situacích, kdy rodiče mají velké množství problémů, je obvyklé, že odpovědnost přebírají nebo je převáděna na starší děti v rodině. Brzy se děti také dostávají k informacím, které rodina řeší a které jsou většinou společností vnímány spíše jako záležitosti dospělých, jimiž děti nezatěžují. Například může jít o probírání rodinných financí, dluhů, výplaty peněz apod. Terénní pracovnice i pedagožka mluvily o tom, že na dětech je odpovědnost i v tom, zda ráno vstanou včas a odejdou do školy. Pedagožka uvedla, že vlastně i ony (sociální pracovnice NO a pedagožka) zkoušely přenést odpovědnost za vstávání do školy na jedno z dětí, které s tím mělo nejmenší problém a samo do školy ráno odcházelo. Pokud je dítě schopné zvládat to samo, postupně by se mohlo naučit pomoci s tím i ostatním sourozencům. Zatím ale tento plán nebyl realizován.

6 Shrnutí výsledků výzkumu, diskuze

V následující kapitole jsou zodpovězeny dílčí výzkumné otázky a také hlavní výzkumná otázka. Výsledky jsou v kapitole shrnuty a je provedena diskuze.

DVO 1: Jak se rodinám v mnohoproblémové situaci daří nastavovat a udržovat hranice?

Z rozhovorů realizovaných s matkou, která je v mnohoproblémové situaci a žije ve vyloučené lokalitě, s pracovnící OSPOD, se sociální pracovnící neziskové organizace, pedagožkou neziskové organizace a městskou terénní pracovnící bylo zjišťováno, jakým způsobem jsou nastavovány hranice. Kategorie „Nastavování hranic, následek při jejich porušení“ se v jednotlivých rozhovorech prolínala celým textem. I v částech rozhovoru, který se u sociálních pracovnící týkal jiných oblastí, se velmi často objevovala myšlenka problematiky nevhodně nastavovaných hranic. Důslednost v rodinách sociálně vyloučených není zcela dodržována a dětem je dáována velká volnost. Někdy se roli rodiče snaží suplovat starší sourozenci, kteří se mladší snaží poučovat a hranice v určitých případech stanovovat. Snaží se tímto způsobem matce pomoci, což by do budoucna mohlo přinést pozitivní vliv na rozvíjení zodpovědnosti a vědomé chování starších dětí.

Důležitost pevně daných hranic zmiňuje ve své práci také Kraus (2014), který mluví o socializačně výchovné funkci, jež dítě formuje do budoucna. Rodina je první místo, kde se dítě učí přijímat hodnoty a normy a ty si osvojuje pomocí hranic, které by měly být nastavovány rodiči.

Pracovnice se ve svých výpovědích shodovaly na tom, že nastavování hranic v takovéto situaci je pro matku velmi obtížné. Jak z pohledu terénní pracovníce, která rodinu zná nejdéle a spolupracuje s matkou nejčastěji, tak i z pohledu pracovníce OSPOD, jež má vzdálenější pohled a vstupuje do rodiny z naprosto odlišné pozice, pevně dané hranice, které by byly dětmi respektovány, neexistují. Dle rozhovorů příčinu toho vidí pracovníce jak ve výchově, kterou poznala matka jako dítě, tak v prostředí, ve kterém rodina žije, to vše je umocněné celkovou rodinnou situací. Z rozhovorů je také zřejmé, že matka má spíše volnější přístup k výchově, což – jak popisuje Kolaříková (2015) – není v sociálně vyloučeném prostředí nic ojedinělého. Hranice jsou velmi často posouvány, měněny a často ovlivňovány samotnými dětmi.

Tresty, které jsou za překračování nebo nedodržování hranic udělovány jsou jen velmi zřídka dodržené, často bývají porušené. Sama matka, jak uváděly i pracovnice, připustila, že trest, který je dětem udělen, nebývá dodržen z její strany. Buď na něj sama zapomene, nebo má pocit, že to děti odčinily jiným způsobem (chovají se podle jejich představ, uvědomí si svou chybu...). K tomuto tématu se ve svém díle vyjadřuje Matoušek et al. (2014). V publikaci je uvedeno, že je velmi důležité zajistit fungování rodiny a domácnosti. V některých rodinách nejen v sociálně vyloučených lokalitách chybí autorita a vedení ze strany rodičů, vyskytují se zde výchovné problémy dětí, nefunguje vzájemná komunikace, což je příčinou mnoha konfliktů. Důležité je zajistit rozdělení kompetencí, posílit schopnost rodičů vést rodinu, posílit a podpořit jejich rodičovskou roli (Matoušek et al., 2014).

DVO 2: Jakým způsobem rodiče organizují a monitorují volný čas dítěte? Jak se děti podílí ve volném čase na chodu domácnosti?

Další výzkumná otázka je zaměřená na náplň volného času dětí. Struktura a organizace volného času u dětí by měla být záležitostí především rodiče, který by měl usměrňovat a částečně dohlížet nad aktivitami, kterými děti vyplňují svůj volný čas. Cílem je tedy zmapovat povědomí rodiče o volném času dětí a zájem tento čas s nimi aktivně trávit.

Z rozboru rozhovorů se ukázalo, že rodina společně příliš volného času netráví. Hlavním pojítkem mezi všemi byla zmiňovaná tchýně dotazované matky, babička dětí, k níž celá rodina společně a pravidelně chodí na návštěvu. Jinak respondentky vypověděly, že rodina příliš velkou část volného času dětí společně netráví a myslí si, že tam společně organizovaný čas není. Matka naopak odpověděla, že toho společně dělají moc, že chodí se psem, na hřiště a podobně. Více aktivit nevyjmenovala. Sama uznává, že například společné stolování nefunguje, že si děti vezmou jídlo, když se jim to hodí a když mají hlad. Co se týče organizovaného volného času (volnočasové kroužky), ten děti nemají zcela vůbec. Nenavštěvují žádné kroužky, ani jejich čas není žádným jiným způsobem monitorován nebo usměrňován dospělými lidmi. Na dětech je vidět, jak si nejsou příliš jisté v tom, co dělají, jak se chovají, schází jim například sebevědomí i v tak běžné činnosti, jako je vybarvování omalováněk. Jsou schopné říct, že to mají „hnusné“ a stydí se za to. Chybějící prostor pro to ukázat, v čem je dítě dobré, může být problémem do dospívání dětí, jedním z důvodů chybějící sebedůvěry. Kolaříková (2015) uvádí, že dětská sebedůvěra by měla být podporována. Pro dítě je

důležité zažít si úspěch a mělo by vyrůstat v prostředí, kde bude moci růst, kde nebudou vyzdvihovány jeho nedostatky, ale úspěchy. Uspokojení této potřeby člověka podněcuje a udržuje jeho životní aktivitu (Kolaříková, 2015). Organizovaně trávený čas byl v rozhovorech zmíněn pouze sociální pracovníci z neziskové organizace, která uvedla, že pokud s nimi mají schůzku oni (soc. pracovník a pedagog), že se zapojuje aktivně celá rodina a podnikají společně různé volnočasové aktivity – i mimo vzdělávání.

Do chodu domácnosti se snaží matka děti zapojovat, ale žádné jasně a pevně dané práce v domácnosti nevykonávají. Děti občas dobrovolně pomáhají, například když vědí, že k nim má někdo přijít. Jinak si o svých aktivitách v domácnosti rozhodují samy.

DVO 3: Jaké hlavní výchovné cíle mají rodiče v mnohoproblémové situaci?

Dílní výzkumná otázka číslo 3 byla zaměřena na výchovné cíle rodičů, kteří se nacházejí v mnohoproblémové situaci. Cílem této otázky bylo zjistit, do jaké míry si uvědomují, že hlavní výchovnou roli hrají oni a jakého cíle by ve své výchově chtěli dosáhnout. V oblasti výchovných cílů se ukázalo, že hlavními cíli rodiče je, aby děti získaly základní normy slušného chování, jako je například dobré bydlení, dobrá práce nebo aby neskončily ve vězení.

U této výzkumné otázky bylo velmi těžké položit otázku tak, aby respondentky pochopily podstatu toho, co bylo výzkumníkem zamýšleno, a aby odpovídaly pokud možno všechny na stejnou věc. Matka mluvila především o tom, co by chtěla/nechtěla, aby z dětí v budoucnosti vyrostlo, především jak by chtěla, aby se zapojily do společnosti. Přála by si, aby děti pracovaly, byly spokojené, v rodině stabilní jedinci. Vyšší cíle, jako jsou charakteristické rysy, nebo cíle ve výchově zmíněny nebyly. Pracovnice převážně mluvily především o krátkodobějších cílech, které si myslí, že matka má. Z jejich úhlu pohledu matka příliš vzdálenější budoucnost nedohlíží. Ze zásadních cílů bylo to, aby děti mohly zůstat u matky a nemusely skončit v ústavní péči, která rodině částečně hrozí a již si matka sama prošla. Udržení dítěte v domácnosti matky byl hlavní cíl, na kterém se shodly nezávisle na sobě všechny respondentky. Problém ale vidí v tom, že matka se toho velmi bojí a nepřeje si to. Z odpovědí především pracovnice OSPOD, ale i ostatních profesionálních pracovníků bylo patrné, že matka se snaží, ale že představy většinové společnosti naplňovat zatím spíše nezvládá.

DVO 4: Jak vnímá rodič svou roli v procesu výchovy dítěte?

Poslední dílčí výzkumná otázka chtěla zjistit, jak rodič vidí sám sebe jako toho, na němž spočívá výchova dětí.

Matka se ve výchově svých dětí vnímá především jako kamarádka a chce, aby ji tak vnímaly i její děti. Co se týče naplňování potřeb dětí, což je bez pochyby úkolem matky, tak to respondentky uvedly především příklad toho, že děti mají domov, mají se všichni kam vrátet. Z hlediska naplňování emocionálních potřeb dětí pracovnice uvedly, že matka děti ráda rozhodně má, ale příliš to nevyjadřuje, nebo to vyjadřuje jiným způsobem, než je většinová společnost zvyklá. Matka se sama také vyjádřila, že její děti od ní samotné potřebují především lásku. Jako definici lásky poté uvedla například pochvalu. Dalším velkým tématem pro všechny respondentky bylo bydlení, které je jednoznačně nevyhovující, ale zároveň není v matčiných silách zajistit si nové. Překážkou je vysoký počet členů rodiny i jejich etnický původ. Jev popsany výše potvrzuje také Agentura pro sociální začleňování, která uvádí, že: *„Děti vyrůstající v sociálně vyloučených lokalitách mají velmi často omezený životní prostor. Domácnosti obývá zpravidla větší počet členů široké rodiny, děti nemají dostatečné soukromí ani vhodné podmínky pro školní přípravu“* (Agentura pro sociální začleňování, 2018).

HVO: Jak se daří rodičům v mnohoproblémové situaci naplňovat rodičovské role?

Při sestavování a posléze vyhodnocení HVO byl jako zdroj vybráno dělení dle Matouška (2003), které se zdá být jednoduché a výstižné. V jeho díle jsou základem pro naplňování rodičovských rolí následující oblasti: láskyplný vztah, dané meze pro dítě, řízení a kontrola volného času dítěte, stabilní prostředí pro jeho výchovu a vývoj a zabezpečení fyziologických potřeb (Matoušek, 2003). Z těchto uvedených oblastí byly v realizovaných rozhovorech diskutovány všechny. Ve většině případů se shodoval pohled profesionálních pracovníků, které s rodinou spolupracují. Matka má jiný pohled na svou životní situaci, jiným způsobem mluvila například o společném volném čase nebo o řešení konfliktů v rodině. Co se týče láskyplného vztahu, tam se shodly respondentky, že matka dětem tuto potřebu uspokojuje, ale je to podle jejich představ a možností, které se mohou lišit od představy většinové společnosti.

V určování a udržování nastavených hranic má matka problém být důsledná, ale dle tvrzení profesionálních pracovníků spolupracujících s rodinami, které žijí v sociálně vyloučeném prostředí, to není nic mimořádně výjimečného. S tím je spojené také téma volného času a jeho kontrola. Rodič příliš čas neorganizuje a poté také nekontroluje. Děti mají velký časový prostor, který nikdo nekontroluje. Toto zjištění v obecné rodině potvrzuje také Agentura pro sociální začleňování: *„Z nedostatku podnětů a kontaktů se také dítě mnohdy uchyluje k jednotvárnému a rizikovému způsobu využití volného času doprovázeného pocitem nudy. Děti ze sociálně vyloučených lokalit proto mohou často hledat možnost zvrátit tyto stereotypy nalézáním zábavy v hernách, zábavních podnicích, experimentováním s drogami, vandalstvím, ojedinělá není ani drobná trestná činnost“* (Agentura pro sociální začleňování, 2018).

Další oblastí hodnocení je naplňování fyziologických potřeb. Dle výpovědí respondentek jsou převážně tyto základní potřeby omezeným způsobem saturovány. Děti mají střechu nad hlavou a něco, čemu se dá říkat obecně domov. Matka se snaží o zajištění dostatečného množství jídla pro všechny členy domácnosti, ale podle terénní pracovníce to není pestrá a výživově hodnotná strava v takovém množství, jaké je pro vývoj dítěte považováno za dostatečné.

Poslední oblast, která z rozhovorů vyplynula, se zaměřila na největší přání i obavy rodičů. Z kategorie je vyhodnoceno, že rodiče mají největší obavy z odebrání dětí úřadem. Zmiňováno to bylo jak ze strany matky, tak i pracovníků. Vzhledem k soudnímu dohledu není tato varianta nereálná. Důvodem obav, ale zároveň jednou možnou příčinou velkého strachu je fakt, že matka si sama ústavní výchovou prošla. Podle Agentury pro sociální začleňování je problematika sociálního vyloučení úzce propojena i s oblastí náhradní výchovy a ústavní péče. *„V ústavní péči děti přejímají sociální návyky a normy většinové společnosti, avšak výrazně zkreslené normami ústavního prostředí. Po nabytí zletilosti se tyto mladiství vrací nazpět k rodině – do prostředí, ve kterém se najednou nemohou orientovat, které je pro odlišnost vzorců jejich chování plně nepřijímá a nezřídka zneužívá k nezákonnému jednání“* (Agentura pro sociální začleňování, 2018). I podle tohoto názoru není překvapivé, že matka se nezdá být kompetentní ke všem úkonům, které jsou s rolí matky spojeny.

Co by si pak do budoucna nejvíce rodina přála, je lepší bydlení, případně více financí, což by dle sociálních pracovníků ale nebylo dostačující, spíše by bylo nutno rodiny naučit s penězi hospodařit. Rodinám, které se nacházejí v takto náročné životní situaci, je nutné poskytovat podporu, odborné poradenství, jak se ze své svízelné situace dostat a jak naplňovat rodičovské role v prostředí důstojném pro život celé rodiny, zejména pak dětí.

V průběhu života potkávají člověka nejen radostné události, ale také náročné životní zkoušky, např. úmrtí v rodině, ztráta práce a v důsledku toho zadlužení, exekuce majetku a další, kdy je pak již jen krůček k sociálnímu vyloučení, k okrajovému společenskému postavení, k chudobě. K ochranným faktorům patří dobré fyzické a sociální prostředí, ve kterém jedinec či rodina žijí, harmonické soužití v rodině, vazby na příbuzné a přátele, jisté a uspokojující zaměstnání apod., což rodiny v sociálně vyloučeném prostředí v mnoha případech postrádají. Naplňování rodičovských rolí bývá pak často problematické (Matoušek, Pazlarová, 2010).

Cílem výzkumného šetření bylo zjistit, jak se daří naplňovat rodičovské role v sociálně vyloučeném prostředí. V rámci vyhodnocení výsledků byla představena data, která byla pomocí rozhovorů jak s matkou, která se svými dětmi v sociálně vyloučeném prostředí žije a nachází se v mnohoproblémové situaci, tak s pracovníky, které v těchto oblastech působí a s rodinou z různých pozic, odlišně dlouhou dobu a rozdílnými způsoby pracují. Zodpovězení výzkumných otázek se dá považovat za splněné, všechny jsou rozpracovány v diskuzi výsledků. V praktické úrovni by výzkum mohl sloužit jako inspirace pro pracovníky, kteří v sociálně vyloučených lokalitách působí. Inspirativní by mohl být v porovnávání pohledů a možnosti nahlédnout do přemýšlení a problematiky rodiče žijícího v sociálním vyloučení. Jednotlivé kategorie popisují odlišné pohledy na jednu konkrétní situaci, což je zajímavé a obohacující při uvažování o tom, proč lidé takto žijí. Při větším počtu respondentů, tedy zkoumaných rodin, by se mohlo jednat o velmi přínosnou sondu do života lidí v sociálním vyloučení. Některé oblasti jako například dílčí výzkumná otázka číslo 3 byla těžší pro uchopení při kladení otázek v rámci rozhovorů, nebylo snadné doplňující otázky zformulovat tak, aby byla správně pochopena jejich podstata a bylo možné ji tedy v pozdější analýze vyhodnotit.

Závěr

Diplomová práce *Naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí* se věnuje popisu sociálně vyloučeného prostředí a výchovy dětí v tomto prostředí. Teoretická část popisuje jak sociální vyloučení, rodinu, prostředí rodiny, její funkce, rodiny v mnohoproblémové situaci a rodičovské role. Dále s pomocí prostudované literatury popisuje formy a možnosti sociální práce s lidmi ze sociálního vyloučení.

Teoretické poznatky o tématu byly doplněny daty shromážděnými z praxe. Konkrétně se jedná o data získaná od rodiny a od pracovníků, které pracují s rodinami ohroženými sociálním vyloučením. Data byla sbírána kvalitativní výzkumnou metodou. Byly realizovány rozhovory s profesionály v této oblasti – se sociální, terénní a pedagogickou pracovníci a s matkou žijící se svými dětmi v sociálně vyloučeném prostředí – jejich životní situace splňuje definici mnohoproblémové rodiny.

Z praktické části, která byla realizovaná pomocí výzkumného šetření, vyplývá, že rodičovské role i v sociálně vyloučeném prostředí jsou naplňovány, ale takovým způsobem, který je zcela specifický pro danou situaci. Nejedná se o formu typickou pro většinovou společnost, a proto také někdy není většinovou společností zcela přijímána. Při práci s ohroženými rodinami v sociálně vyloučeném prostředí se sociální pracovníci snaží o jejich integraci do života většinové společnosti, do odpovídajícího prostředí zejména v zájmu jejich dětí. Nutno zde také zmínit, že výchovné problémy či problémy v naplňování rodičovských rolí však nejsou řešeny sociálními pracovníky pouze u rodin ze sociálně vyloučeného prostředí, ale problémy mohou nastat i v běžných rodinách, kde matka nebo otec neplní své rodičovské role, kde není dětem ze strany rodičů poskytována náležitá péče nezbytná pro jejich zdravý vývoj.

Témata, která byla v datech nasbíraných pro účel diplomové práce jako vyhodnocena jako nejaktuálnější, jsou následující: nastavování hranic, chybějící řád a neorganizovaný volný čas dětí, strach z potenciální ústavní výchovy dětí, který byl úzce spojován se zkušenostmi matky a nevyhovujícím bydlením rodiny. Cílem výzkumného šetření bylo zjištění naplňování rodičovských rolí v sociálně vyloučeném prostředí. U jednotlivých témat rozhovoru byl patrné určité odlišnosti v názorech profesionálních pracovníků, a to s přihlédnutím k jejich profesní orientaci. Matka například u tématu výchovného cíle uváděla odlišně pojaté odpovědi. Matka vyjadřovala svůj zájem o zapojení svých dětí

do společnosti a jejich užitečnosti, zatímco pracovnice mluvily především o vzdělání a zaměstnání.

Cíl práce se dá považovat za naplněný, získaná data byla analyzována, rozdělena a popsána v jednotlivých kategoriích a v závěru práce je popsáno vyhodnocení, zodpovězené výzkumné otázky a shrnutí těchto výsledků. Práce by mohla sloužit jako pohled do rozdílného přemýšlení pracovníků a samotných obyvatel sociálně vyloučených lokalit, informační vhled do této problematiky pro sociální pracovníky, ale i pro širokou veřejnost s možností lepšího pochopení dané problematiky. Zůstává tu i možnost dalšího výzkumu s větším počtem respondentů a s rozšířením získaných dat.

Seznam použité literatury

ALDORT, Naomi, Sophie BORDET-PETILLON a CLOTKA, 2010. *Vychováváme děti a rosteme s nimi*. 7. vyd. Praha: Práh. ISBN 978-80-7252-287-3.

BACKWITH, Dave, 2015. *Social Work, Poverty and Social Exclusion*. Open University Press. ISBN 9780335245857.

BAČUVČÍK, Radim, 2011. *Marketing neziskových organizací: manuál managementu neziskových organizací*. Zlín: VeRBuM. ISBN 978-80-875-0001-9.

BAŠTECKÁ, Bohumila, 2013. *Psychosociální krizová spolupráce*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4195-6.

BERG, Insoo Kim, 2013. *Posílení rodiny*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0500-5.

BITTNEROVÁ, Dana a Mirjam MORAVCOVÁ, 2013. *Diverzita etnických menšin: Prostorová dislokace a kultura bydlení*. I. Praha: Praha, FHS UK. ISBN 9788087398258.

BOUKAL, Petr, 2009. *Nestátní neziskové organizace: (teorie a praxe)*. Praha: Oeconomica. ISBN 978-802-4516-509.

BROŽ, Filip et al., 2015. *Krizová intervence v kazuistikách: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. 7. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0811-2.

CABY, Filip et al., 2019. *Přehled psychoterapeutických technik pro práci s dětmi a rodinou: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. 7. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1548-6.

CLERGET, Stéphane, Sophie BORDET-PETILLON a CLOTKA, 2019. *K čemu jsou rodiče?*. 7. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-256-2484-5.

DOUBEK, David, Markéta LEVÍNSKÁ a Dana BITTNEROVÁ, 2015. *Pomoc a pořádek: kulturní modely v pomáhajících profesích*. V Praze: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy. ISBN 978-808-7398-487.

DUKOVÁ, Ivana, Martin DUKA a Ivanka KOHOUTOVÁ, 2013. *Sociální politika: učebnice pro obor sociální činnost*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3880-2.

DUNOVSKÝ, Jiří, 1986. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum. ISBN 08-040-86.

- DUNOVSKÝ, Jiří et al., 1999. *Sociální pediatrie*. Praha: Grada. ISBN 807169-254-9.
- GIDDENS, Anthony, 2013. *Sociologie*. Praha: ARGO. ISBN 9788025708071.
- HAVLÍK, Radomír a Jaroslav KOŤA, 2002. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-635-7.
- HENDL, Jan, 2016. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 4., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0982-9.
- HOLIŠOVÁ, Michaela, 2019, Sophie BORDET-PETILLON a CLOTKA. *Rodič - leader*. 7. vyd. Brno: Jota. ISBN 978-80-7565-463-2.
- KALEJA, Martin, 2015. *(Ne)připravený pedagog a žák z prostředí sociální exkluze*. Opava: Slezská univerzita v Opavě. ISBN 978-80-7510-191-4
- KOLAŘÍKOVÁ Marta, 2015. *Dítě předškolního věku v prostředí sociální exkluze*. Opava: Slezská univerzita v Opavě. ISBN 978-80-7510-161-7
- KOPŘIVA, Karel, 2011. *Lidský vztah jako součást profese*. 5. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-922-4.
- KRAUS Blahoslav et al., 2001. *Člověk-prostředí-výchova*. Brno: Paido. ISBN 80-7315-004-2.
- KRAUS, Blahoslav, 2014. *Společnost, rodina a sociální deviace*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7435-411-3.
- KREBS, Vojtěch et al., 2005. *Sociální politika*. 3. vyd. Praha: ASPI, a. s. ISBN 807357-050-5.
- KRYŠKOVÁ, Šárka, 2019. *Nestátní neziskové organizace - právní úprava, účetnictví, audit, daně*. Praha: Leges. ISBN 978-80-7502-378-0.
- LANGMEIER, Josef a Zdeněk MATĚJČEK, 2011. *Psychická deprivace v dětství*. 7. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-802-4619-835.
- LEVICKÁ, Jana et al., 2013. *Ekosociálne prístupy v sociálnej práci*. Trnava: Trnava, Oliva, 2013. ISBN 9788089332144.
- LOVASOVÁ, Lenka, 2006. *Rodinné vztahy*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí. ISBN 80-86991-66-0.

- LUPTÁK, Lubomír, Sophie BORDET-PETILLON a CLOTKA, 2013. *Neoliberalismus a marginalita: studie z českého reálnokapitalismu*. 7. vyd. Brno: Doplněk. ISBN 978-80-7239-314-5.
- MAREŠ, Petr, 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-85850-61-3.
- MAREŠ, Petr, 2006. *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. ISBN 80-87007-15-8.
- MAREŠ, Petr, a Tomáš SIROVÁTKA, 2008. *Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda*. Praha: sociologický časopis. ISSN 0038-0288.
- MATĚJČEK, Zdeněk, 1994. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál. ISBN 80-85282-83-6.
- MATĚJČEK, Zdeněk, 2015. *Co děti nejvíc potřebují*. 7. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0853-2.
- MATĚJČEK, Zdeněk, 2017. *Rodiče a děti*. 3., uprav. vyd. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-807-4297-977.
- MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ, 2010. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-739-8.
- MATOUŠEK, Oldřich et al., 2014. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny: v kontextu plánování péče*. 2., rozš. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0522-7.
- MATOUŠEK, Oldřich et al., 2016. *Státní orgány sociálněprávní ochrany dětí: dobrá praxe z pohledu rodin a pracovníků*. 2., rozš. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-2463-336-7.
- MATOUŠEK, Oldřich, 1997. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-85850-24-9.
- MATOUŠEK, Oldřich, 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 80-717-8548-2.
- MATOUŠEK, Oldřich, 2003. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-549-0.

MOŽNÝ, Ivo, 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-86429-87-8.

MÜHLPACHR, Pavel, Martin DUKA a Ivanka KOHOUTOVÁ, 2008. *Sociopatologie: dětství a dospívání*. 2., dopl. a přeprac. vyd. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4550-7.

NAKONEČNÝ, Milan, 1996. *Motivace lidského chování*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0592-7.

NAVRÁTIL, Pavel et al., 2003. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál. ISBN 807178-741-8.

NOVOTNÁ, Věra et al., 2009. *Sociálně-právní ochrana dětí: v kontextu plánování péče*. 2., rozš. vyd. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského. ISBN 978-808-6723-778.

PROCHÁZKA, Miroslav, 2012. *Sociální pedagogika*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3470-5.

PRŮDKOVÁ, Táňa a Přemysl NOVOTNÝ, 2008. *Bezdomovectví*. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7387-100-0.

SAMKOVÁ, Klára a Miloš KUČERA, 2011. *Romská otázka: psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Blinkr. ISBN 978-80-875-7903-9.

SHEPPARD, Michael, 2006. *Social work and social exclusion: the idea of practice*. Burlington, VT: Ashgate. ISBN 978-075-4647-706.

SOBOTKOVÁ, Irena, 2001. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-55-9-8.

STRAUSS, Anselm L. a Juliet CORBIN, 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce. ISBN 80-85834-60-X.

SUNDERLAND, Margot a Miloš KUČERA, 2017. *Věda zvaná rodičovství: jak dítěti poskytnout zdravou, citlivou a láskyplnou péči*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Euromedia. ISBN 978-80-7549-125-1.

- SVOBODA, Zdeněk, 2015. *"Sdělení Druhé strany" o Nehmotné a hmotné podstatě všeho: základní kniha souboru*. Prosenická Lhota: Zdeněk Svoboda. ISBN 978-80-260-7791-6.
- ŠIMÍKOVÁ, Ivana et al., 2005. *Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace*. Brno: Barrister and Principal. ISBN 807364-009-0.
- ŠMAJDOVÁ BÚŠOVÁ, Katarína a Miloš KUČERA, 2015. *Profesionální rodičovství: etnografická studie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-2779-3.
- ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ, 2014. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0644-6.
- ŠVEC, Jakub, 2010. *Příručka pro sociální integraci*. Praha: Úřad vlády ČR. ISBN 978-80-7440-014-8
- TOUŠEK, Ladislav et al., 2018. *Labyrintem zločinu a chudoby: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. 7. vyd. Brno: Doplněk. ISBN 978-807-2393-404.
- VÁGNEROVÁ, Marie, Martin DUKA a Ivanka KOHOUTOVÁ, 2012. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. 2., dopl. a přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-802-4621-531.
- VÍT, Petr, 2015. *Praktický právní průvodce pro neziskové organizace: manuál managementu neziskových organizací*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-5477-2.
- VÍTKOVÁ RULÍKOVÁ, Klára, 2009. *Metodické doporučení MPSV č. 9/2009 k sociální práci s ohroženou rodinou*. Praha: MPSV ČR.
- VRZÁČEK, Petr, 2017. *Krabička poslední záchrany pro neziskové organizace: manuál managementu neziskových organizací*. Praha: Togga, spol. s r.o. ISBN 978-807-4761-164.
- YIN, Robert, K., 2009. *Case Study Research: Design and Methods*. Los Angeles, California: Sage. ISBN 978-1-4129-6099-1.

Internetové zdroje

AGENTURA PRO SOCIÁLNÍ ZAČLEŇOVÁNÍ, 2018. Rodina a sociálně právní ochrana dětí. *Socialni-zaclenovani.cz* [online]. 2018 [cit 2020-03-22]. Dostupné z WWW: <https://www.socialni-zaclenovani.cz/oblasti-podpory/rodina-a-socialne-pravni-ochrana-ditete/>

GABAL, Ivan a Petr VÍŠEK, 2010. *Východiska strategie boje proti sociálnímu vyloučení*. Praha: Gabal, Analysis & Consulting. Dostupné také z: https://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_Strategie_soc_vyloucení.pdf

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR, 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR* [online]. Praha: GAC [cit. 2019-10-22]. Dostupné z WWW: <https://www.esfcr.cz/documents/21802/791224/Anal%C3%BDza+soci%C3%A1ln%C4%9B+vylou%C4%8Den%C3%BDch+lokalit+v+%C4%8CR/65125f3c-3cd9-4591-82bfd3935458464>

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR, 2019. Podpora rodiny – rodinná politika. *Mpsv.cz* [online]. © 2019 [cit. 2020-02-20]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/web/cz/ochrana-prav-deti>

Národní centrum pro rodinu, 2010. *Nezastupitelné rodičovské kompetence aneb co mohu pro své dítě udělat já a nikdo jiný*. Brno: Národní centrum pro rodinu. Dostupné také z: http://www.badec.cz/rasto/brozurka/files/brozurka_a5_stranky_po_strankach.pdf?fbclid=IwAR2ZAB9YoRa55r404T9qeDc4qRj3qh4mIhH4Fm1EFA6WeKpR-mrnh-iBkuc

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2006, částka 37.

Seznam příloh

Příloha A – ukázka rozhovoru – transkripce

Rozhovor s matkou

Mají Vaše děti nějaké úkoly, za které nesou zodpovědnost?

Úkoly mají. To jsou: chodit řádně do školy, přijdou ze školy, udělat si úkoly. Nevím, třeba se najedí, pak si to po sobě umejt, nebo tak, nebo ...

A ještě něco, co se týče domácnosti, nejenom školních povinností?

To nejsou škola. Jo, jako je tam i škola i jako i když přijdou domů. Nevím, třeba někdo zamete, umeje nádobí. Větší se třeba postarají o malý, nebo o menší.

A vyloženě, že by měl někdo jako jeden z nich na starosti třeba praní, nebo zametání, druhé umývání nádobí. Tak takhle asi ne?

Ne, to komu co řeknu, tak to udělá. Nebo měli by no, udělat. Pak se zeptaj, jestli můžou ven, podívám se jestli to je to, jestli si to udělali. I když to třeba udělaj, ale špatně. Ale snažej se, ale jo. Jde to. Tak potom jim třeba řeknu hodinka, dvě venku a domů.

A stane se někdy, že když jim to zakážete, že stejně odejdou?

Jo, stane se.

A co potom v takové chvíli děláte?

No potom si s nima sednu a řeknu: „Jakto, žes mi utekl, nebo uktekla, když nesmíš ven?“ Oni si to asi trošku přeberou podle svýho v tý hlavě.

Ale tohle si sednete až když se vrátí jako sami? Nebo za nimi jdete, za nimi vyběhnete?

No, když se stihnu, tak je chytnu a jdeme domu.

A když ne, tak..

A když ne no tak čekám až přijdou. A pak maj trest, že nejdou třeba ven.

A takže, když už jsme teda u těch trestů, tak ty vypadají jak? Když něco takhle nedodrží?

Bud' je to zákaz ven, nebo zákaz puštění televize. Nebo když jsme jakože všichni v jedné místnosti, tak je dám dozadu a tak si lehnou. Na postel.

Jasně. No a jste vy schopná tyhle zákazy, nebo ty tresty dodržet?

Ano, jsem.

Vždycky?

No, někdy jo. Někdy na to zapomenou.

Takže se stane, že vlastně zapomenete, nebo že jsou tak hodný, že jim to odpustíte.

No podle toho jak a kdy. Když se třeba snažej, tak řeknu „jo, odpustím ti to, můžeš jít ven, nebo si pust televizi. Ale příště žádný problémy, nebo bude to na dyl.“

Dobře. Tady jsme ještě se bavily předtím o těch věcech, jaké spolu děláte. Společně. Co spolu podnikáte. Čím se snažíte rodinu stmelit, děti stmelit.

No jdeme všichni ven, buď na houpačky, nebo na oříšky. Nebo se psem jdeme ven. Nebo k babičce jdeme všichni, jakože rodinka.

A těchto aktivit se účastní všichni, nebo jenom některé děti?

Ne, všichni.